

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД  
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ  
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

**Степанова Тетяна Михайлівна**

УДК 37.01+ 37.011.33 + 372.3/4 + 373.21 + 373.29

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗМІСТУ ПЕРЕДШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ  
В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ  
ВІТЧИЗНЯНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ:  
МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА  
(кінець ХІХ – ХХ століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

13.00.08 – дошкільна педагогіка

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
доктора педагогічних наук

Одеса – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

**Науковий консультант:** доктор педагогічних наук, професор,  
дійсний член НАПН України  
**Богущ Алла Михайлівна,**  
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти.

**Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор  
**Редькіна Людмила Іванівна,**  
Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта),  
завідувач кафедри педагогіки і управління навчальними закладами;

доктор педагогічних наук, професор  
**Кузьменко Василь Васильович,**  
Херсонська академія неперервної освіти,  
завідувач кафедри педагогіки і психології;

доктор педагогічних наук, професор  
**Кудикіна Надія Василівна,**  
Київський університет імені Бориса Грінченка,  
завідувач кафедри методики і технології дошкільної освіти.

Захист дисертації відбудеться 6 жовтня 2011 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.01 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Ніщинського, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий 2 вересня 2011 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

О.С.Трифорова

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми дослідження.** Перетворення України в суверенну державу, перехід до громадянського суспільства зумовили докорінне реформування й модернізацію системи освіти, зміну основних парадигм на всіх її ланках. У цьому зв'язку особливої уваги набуває дошкільна освіта як вихідна ланка загальної освітньої системи. Провідні принципи сучасної української системи дошкільної освіти задекларовано в низці загальнодержавних нормативних документах, а саме: в Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті», Законі «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Базовому компоненті дошкільної освіти, Державній цільовій програмі розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р., у яких позиціонується необхідність наукового забезпечення модернізаційних процесів у вітчизняній системі освіти щодо відповідності її сучасним світовим тенденціям. На шляху реалізації визначених завдань щодо розвитку змісту освіти погляд в історію дозволяє уникнути помилок, виявити досягнення, зберегти і примножити її здобутки, усвідомити сучасні досягнення та спроектувати майбутнє. Означене актуалізувало необхідність ретроспективного аналізу історичних віх становлення і розвитку змісту передшкільної освіти, її осмислення з метою усвідомлення сутності використання позитивного досвіду минулого в контексті сучасних соціокультурних та освітніх змін. Зокрема, таких її чинників:

Соціально-історичних: джерела для вирішення сьогоденних проблем передшкільної освіти віднаходимо в забутих та розгублених традиціях дошкільного виховання, закладених ще з кінця ХІХ століття, оскільки суспільно-політична ситуація в державі того часу здебільшого була подібна до сьогодення: важке економічне становище країни; низький показник охоплення дітей дошкільною освітою, відсутність державних дошкільних навчальних закладів, які б змогли успішно підготувати дітей до школи; пошук ефективних шляхів навчання і виховання дітей старшого дошкільного віку, створення для них підготовчих груп, «нульових» класів тощо. Безперечно, цей досвід розбудови вітчизняного дошкільля, зокрема і змісту передшкільної освіти, осмислення і творче відновлення втрачених освітніх традицій допоможе і за сучасних умов успішно вирішити підготовку дітей до навчання у школі.

Історико-педагогічних: розвиток змісту освіти та її передшкільної ланки впродовж ХІХ – ХХ століть мав певні досягнення, які не втратили своєї значущості й актуальності в наш час, і виступають підґрунтям для її подальшого розвитку в сьогоденній Україні.

Науково-теоретичних: упродовж ХХ століття в державі сформувалась і виокремилась в окрему наукову галузь дошкільна педагогіка. Активізувались дослідження з проблеми наступності між дошкільним закладом і школою, збільшивсь обсяг теоретичного й емпіричного матеріалу з проблеми підготовки дітей до навчання у школі. Усе це зумовило необхідність глибоко і всебічно на теоретичному рівні дослідити такий феномен, як передшкільна освіта, який, безумовно, потребує методо-

логічного, історичного, теоретичного і практичного обґрунтування, що і забезпечить глибину проникнення у сутність проблеми.

Проблема змісту дошкільної і передшкільної освіти стала предметом наукового пошуку багатьох учених у таких напрямках: вивчались особливості передшкільної освіти в сучасному російському суспільстві (О. Зима); основні тенденції розвитку змісту дошкільної освіти Росії у 30-ті роки ХХ століття (Т. Кулішова); становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Українській РСР (1917 – 1941 рр.) (Л. Батліна), у Криму (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) (Т. Головань); історія дошкільної педагогіки (З. Борисова, В. Кузьменко); історико-педагогічний аналіз становлення системи навчання рідної мови у вітчизняній дошкільній педагогіці (Ж. Чуйкова); підготовка дітей до школи як педагогічна проблема в теорії і практиці вітчизняної педагогіки (друга половина ХХ століття) (Т. Бондаренко); організаційно-педагогічні умови підготовки дітей до школи (Н. Черепаня); наступність у навчанні опису дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. Порядченко); становлення і тенденції розвитку змісту дошкільної освіти в Росії кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Н. Шкляєва).

Палітра доробків вітчизняних учених, які присвятили свої праці проблемі підготовки дітей до школи, є досить різноплановою. Досліджувалися проблеми: психологічна готовність дітей до школи та оволодіння навчальною діяльністю (Є. Аркін, Л. Венгер, Л. Виготський, П. Гончарук, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Котирло, Г. Кравцов, Є. Кравцова, О. Леонтьєв, О. Любчик, Т. Маркова, Н. Менчинська та ін.); розумовий розвиток дітей та підготовка їх до школи (Т. Бабаєва, А. Богуш, З. Борисова, Ф. Блехер, Є. Водовозова, Г. Лаврентьєва, Ф. Левін-Щиріна, В. Логінова, З. Михайлова, М. Морозова, Г. Петроченко, О. Проскура, Є. Тихєєва, О. Усова, Є. Фльорина, О. Фунтікова, В. Ядешко та ін.); математична підготовка дітей до школи (Н. Баглаєва, Л. Білоусько, А. Конфорович, О. Кудрявцева, З. Лебедеєва, Т. Степанова, К. Щербакова та ін.); формування мовленнєвих умінь і навичок у процесі навчально-мовленнєвої діяльності дітей та мовленнєвої підготовки їх до навчання у школі (А. Арушанова, А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмикова, К. Крутій, Н. Савінова, О. Трифонова, Н. Шиліна та ін.). Різні аспекти наступності в роботі дошкільного закладу і школи розкрито в низці дисертаційних досліджень (О. Богінич, Т. Бондаренко, Е. Вільчківський, О. Дронова, О. Дубогай, Т. Єльчанінова, С. Замрозович, І. Іщенко, О. Кенєман, С. Курінна, О. Курок, Н. Лисенко, Н. Луцан, Т. Осокіна, Л. Пензулаєва, С. Пехарева, Л. Порядченко, О. Савченко, С. Смирнова, Т. Степанова, Д. Хухлаєва та ін.).

Натомість вищезазначені наукові розвідки лише дотичні до заявленої теми дослідження, оскільки в них не розкривавсь історичний аспект розвитку змісту вітчизняної дошкільної освіти, не було виокремлено перед-шкільну освіту як особливу ланку в системі дошкільної освіти з її змістом, формами і методами роботи; не розкрито здобутки, традиції, тенденції, проблеми передшкільної освіти та способи їх розв'язання на шляху розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки;

не визначено перспективи її подальшого розвитку.

До того ж аналіз психолого-педагогічного наукового фонду, навчально-методичного забезпечення дошкільної освіти та практики роботи сучасних дошкільних закладів дозволив виявити наявність таких суперечностей між:

- новим стратегічним курсом щодо забезпечення безперервності освіти, визначених у державних документах, і відсутністю наукових досліджень із створення відповідних соціально-психологічних і організаційно-педагогічних умов її реалізації;

- соціальним замовленням щодо введення обов'язкової передшкільної освіти дітей п'яти років і реальним станом підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі;

- нагальною потребою сучасної педагогічної практики в системі дошкільної і початкової ланок освіти в опорі на позитивний, прогресивний досвід підготовки дітей старшого дошкільного віку до школи і недостатнім вивченням попереднього історико-педагогічного досвіду, в якому містяться підходи до розв'язання проблеми змісту передшкільної освіти;

- необхідністю розробки нового змісту навчання й виховання дітей п'ятирічного віку (передшкільної освіти) та інноваційних технологій його реалізації і наявним станом підготовленості освітян до такої діяльності;

- потребою консолідації та інтеграції зусиль дошкільних навчальних закладів, початкової школи, громадськості та батьків у створенні умов для підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі і відсутністю наукового й навчально-методичного забезпечення передшкільної освіти.

Отже, наявність суперечностей та відсутність теоретичного і методологічного обґрунтування конструювання змісту передшкільної освіти в підготовці дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження **«Трансформації змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки: методологія, теорія, практика (кінець XIX – XX століття)»**.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми кафедри дошкільної освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського «Теоретичні засади змісту дошкільної освіти в сучасних навчальних закладах» (протокол № 7 від 2003 року), відповідно до теми «Лінгводидактичні засади мовної освіти в навчально-виховних закладах різного типу» (№ 0197110062370), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Південного наукового центру НАПН України. Автором досліджено теоретико-методологічний аспект, передумови, періоди та етапи становлення і розвитку змісту передшкільної освіти. Тема дисертації затверджена вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (протокол № 4 від 29.11.2007 року) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі

педагогіки і психології НАПН України (протокол № 9 від 25.11.2008 року).

**Мета дослідження** полягає у виявленні і розкритті в контексті суспільно-політичних, економічних, соціокультурних та педагогічних детермінант теоретико-методологічних концептів трансформацій змісту передшкільної освіти у вітчизняній дошкільній педагогіці впродовж кінця XIX (1898) та XX століть як еволюційних змін у структурі цілісного історико-педагогічного процесу з відповідними тенденціями, взаємозв'язками та суперечностями крізь призму актуальних питань сучасного розвитку системи дошкільної освіти України та перспектив її подальшого розвитку.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні орієнтири та концептуальні засади трансформацій змісту передшкільної освіти; окреслити історіографію проблеми у вітчизняній дошкільній педагогіці.

2. Схарактеризувати сутність і структуру феноменів «передшкільна освіта», «зміст передшкільної освіти»; встановити характер взаємозв'язків складових педагогічної системи двох освітніх ланок: дошкільної і початкової освіти.

3. Уточнити поняття «освіта», «зміст освіти», «зміст дошкільної освіти», «безперервність освіти», «наступність», «програма», «готовність до навчання у школі».

4. Виявити вплив соціально-економічних, соціокультурних, соціально-педагогічних передумов та соціально-політичних і соціально-педагогічних чинників на процес трансформацій змісту передшкільної освіти.

5. Визначити й схарактеризувати періоди становлення й етапи розвитку змісту передшкільної освіти упродовж кінця XIX та XX століть.

6. Дослідити еволюцію змісту передшкільної освіти у вітчизняних навчальних програмах та методичному забезпеченні з дошкільного виховання і навчання дітей упродовж досліджуваного періоду.

7. Визначити провідні тенденції та узагальнити результати наукових досліджень щодо змісту передшкільної освіти у вітчизняній дошкільній педагогіці впродовж кінця XIX та XX-го століть.

8. Науково обґрунтувати стратегії подальших трансформацій змісту вітчизняної передшкільної освіти на основі позитивного досвіду розвитку цієї ланки в минулому.

**Об'єкт дослідження** – становлення і розвиток змісту вітчизняної передшкільної освіти в кінці XIX (1898) та XX століттях.

**Предмет дослідження** – тенденції, організаційні, змістові, процесуальні особливості, періоди та етапи трансформацій змісту передшкільної освіти в контексті соціокультурної та соціально-педагогічної еволюції в теорії і практиці вітчизняної дошкільної педагогіки в кінці XIX та впродовж XX століття.

**Хронологічні межі дослідження** охоплюють період кінця XIX – XX століття. Нижня хроноло-

гічна межа – 1898 рік, який започаткував становлення вітчизняної дошкільної освіти. Кінець XIX ст. – (1898 – 1900 рр.) – відбулося реформування освіти в цілому й окремих її ланок, зокрема й дошкільної: радикальним змінам підлягали всі аспекти освіти: структура, зміст, форми, методи і методика навчання і виховання дітей. Було відкрито в Україні перші дитячі садки.

Верхня хронологічна межа – 2000 рік – детермінована початком оновлення змісту дошкільної освіти, де проблема підготовки дітей до школи на етапі їхнього передшкільного розвитку виступила на перший план. Цей період ознаменувався пошуком шляхів розв'язання проблеми наступності та взаємозв'язку перших двох ланок освіти – дошкільної і початкової; модернізацією дошкільної освіти на основі введення в дію державного стандарту – Базового компонента дошкільної освіти.

**Провідна ідея дослідження.** Виокремлення передшкільної освіти в самостійну ланку дошкільної освіти зумовлюється потребою вирівнювання стартових можливостей дітей з різних соціальних груп і прошарків населення в період їхньої підготовки до навчання у школі, а також виявленими потенційними можливостями сучасних дітей до більш високого рівня інтелектуальної діяльності. Зміст передшкільної освіти розглядається як адаптована до вікових особливостей дітей 5 років система знань, умінь і навичок, способів навчально-пізнавальної діяльності, емоційно-ціннісного ставлення дітей до довкілля. Це цілісна педагогічна система, що, трансформуючись на певному історичному етапі, зумовлює відповідні засоби, форми і методи організації навчально-виховного процесу з дітьми старшого дошкільного віку в освітніх установах різних типів, діяльність яких спрямована на підготовку дошкільників до успішного їх навчання у школі.

**Концептуальні положення дослідження.** Зміст передшкільної освіти з її тісними зовнішніми і внутрішніми взаємозв'язками розглядаємо як відкриту педагогічну систему. Відкритість уможливорює досягнення динамічної рівноваги змісту передшкільної освіти на основі забезпечення зворотного зв'язку між коротко- і довгостроковими результатами його впливу на дітей дошкільного віку, якістю вітчизняної системи дошкільної освіти та перспективними напрямками його розвитку.

Історія розвитку змісту передшкільної освіти як цілісного педагогічного явища представлена в царині історіографії і передбачає узагальнення та систематизацію наявного педагогічного знання. Історіографічний аналіз дозволяє розглядати становлення і розвиток змісту передшкільної освіти як сукупність послідовних періодів та етапів, що вирізняються тенденціями, змістом та характеристиками, включають як зовнішні соціально-економічні, соціально-політичні, соціокультурні, так і внутрішні чинники – зміни науково-педагогічної парадигми в різні історичні часи.

Передшкільна освіта як галузь дошкільної педагогіки з її внутрішніми взаємозв'язками є цілісною, складною, динамічною, ймовірнісною системою, для вивчення якої необхідний методологічний підхід, що спроможний забезпечити визначення сутності цього явища та прогнозування його подальшого розвитку. Здійснюючи ретроспективний логіко-структурний аналіз змісту передшкільної освіти (в період кінця XIX та впродовж XX століть), виходимо з розуміння досліджувано-

го феномена як системного утворення і розглядаємо його на основі системного підходу з усіма атрибутними характеристиками: набуття цілісності як самостійної якісної освітньої одиниці за своєю метою, змістовою спрямованістю і формою; функціонування її як підсистеми в макроструктурі змісту дошкільної освіти і підпорядкування закономірностям і тенденціям розвитку цієї макроструктури; наявність у «змісті передшкільної освіти» специфічних закономірностей і внутрішніх системостворювальних зв'язків; постійна її взаємодія із зовнішнім середовищем; динамічність, здатність до саморозвитку і самоорганізації.

Діалектика змін у змісті передшкільної освіти прослідковувалась за проблемно-тематичним напрямом розвитку досліджуваного феномена, а саме: 1) історія дошкільного виховання; 2) історія змісту дошкільної освіти; 3) історія змісту передшкільної освіти; 4) місце педагогічних персоналіїв у розбудові змісту передшкільної освіти. Такий підхід засновувався на засадах раціональності, доказовості, логічності та визначальної ролі соціально-політичних та соціально-педагогічних чинників у становленні і трансформації феномена «зміст передшкільної освіти».

**Методологічним концептом дослідження виступили:**

- історіографічний підхід дозволив визначити тенденції трансформацій змісту передшкільної освіти як певної системи, розвиток якої зумовлений ставленням суспільства до дитини, її навчання, виховання і розвитку в досліджуваній період;

- системний підхід спрямував розглядання змісту передшкільної освіти як складного, цілісного системоутворювального педагогічного явища, як безперервний процес змін змісту дошкільної і передшкільної освіти з усіма її складовими у взаємозв'язку (зміст, засоби, форми, методи навчання, організація процесу навчання) та єдності із суспільними змінами освітньої політики; системний рівень змісту передшкільної освіти представлено як взаємодію мети, змісту (нормативна частина), засобів, методів, прийомів та умов навчання (варіативна частина). Формування змісту передшкільної освіти передбачає розвиток в особистості комплексу життєво необхідних якостей і ключових компетентностей, що допоможуть їй швидше адаптуватись у школі, а досягнутий рівень розвитку сприятиме легкому і свідомому засвоєнню навчального матеріалу. Саме за допомогою системного підходу й відбувається взаємозв'язок змісту передшкільної освіти з іншими рівнями освіти;

- аксіологічний підхід дозволив з'ясувати ціннісний вектор змісту передшкільної освіти, яка у своєму становленні, розвитку, структуруванні та функціонуванні постає як ціннісне соціально-педагогічне явище, з власною внутрішньою системою цінностей, спрямованих на формування у дітей дошкільного віку відповідних ціннісних орієнтирів;

- хронологічний та персоналістично-біографічний підходи дали змогу простежити зміни в конструюванні змісту передшкільної освіти у вітчизняній дошкільній педагогіці в різні історичні періоди; визначити періоди становлення та етапи її розвитку; виявити внесок у розробку змісту



передшкільної освіти персоналіїв, які жили і працювали в ті чи ті історичні періоди розвитку нашої країни, були ініціаторами її змін і перетворень;

- наративний підхід сприяв упорядкуванню процесу протікання певних історичних подій, викладу історичного матеріалу у взаємозв'язку із соціокультурними змінами, що відбувались у різні історичні часи, побудові єдиного, структурно-цілісного викладу матеріалу;

- парадигмальний підхід дозволив описати трансформації змісту передшкільної освіти крізь призму освітньо-педагогічних парадигм, що були домінуючими в досліджуваній історичній період;

- цивілізаційний підхід дав можливість розглядати генезу дошкільної і передшкільної освіти як розмаїття соціокультурних змін у конструюванні змісту передшкільної освіти в історичному розвитку в його наступності, спадкоємності й перспективності.

**Теоретичними засадами дослідження виступили:**

- філософські концепції українських учених щодо трансформування освітніх систем (В. Андрущенко, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, В. Лутай, В. Огнев'юк);

- концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки українських (А. Бойко, В. Бондар, Л. Ваховський, Л. Вовк, Н. Гупан, Н. Дічек, М. Євтух, Т. Завгородня, С. Золотухіна, І. Зайченко, Б. Коротяєв, В. Кузьменко, В. Курило, В. Майборода, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко) і російських (І. Блауберг, В. Загвязинський, В. Краєвський, В. Сластьонін, А. Хуторської, В. Якунін) учених;

- теоретичні положення та концепції інноваційних трансформацій змісту загальної, дошкільної і передшкільної освіти на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого, розвивального, історико-генетичного та інших підходів (Л. Артемова, І. Бех, Н. Бібік, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, Н. Кудикіна, К. Крутій, В. Кузьменко, Н. Луцан, Т. Піроженко, Л. Редькіна, О. Савченко та ін.).

Для вирішення поставлених завдань було застосовано комплекс **методів дослідження**: контент-аналіз філософської, психологічної, педагогічної, методичної літератури для здійснення історіографічного екскурсу та набуття первісної інформації щодо становлення і розвитку змісту дошкільної і передшкільної освіти та узагальнення джерельної бази дослідження; ретроспективний аналіз програм і навчально-методичної документації з метою визначення феноменів «передшкільна освіта» та «зміст передшкільної освіти»; індукції і дедукції для з'ясування тенденцій розвитку змісту передшкільної освіти; абстрагування та ідеалізації для визначення функціональних зв'язків і відношень між елементами систем дошкільної, передшкільної і початкової ланок освіти, чинників трансформації змісту дошкільної освіти на різних соціально-історичних етапах її розвитку; теоретичне моделювання об'єктів пізнання – ретроспективного і сучасного стану і становлення розвитку змісту передшкільної освіти; конструктивно-генетичний метод за-

стосовувався для визначення періодів та етапів трансформації змісту передшкільної освіти в різні часи в Україні та їх відображення у вітчизняних освітянських документах та в педагогічній літературі; методи узагальнення та інтерпретації даних – для визначення актуальних проблем перспективного розвитку змісту передшкільної освіти на сучасному етапі; персоналітично-біографічний – з метою аналізу педагогічної літератури, присвяченої персоналіям, які склали провідний напрям в історії становлення і розвитку змісту передшкільної освіти.

**Джерельну базу дисертаційного дослідження** складають архівні документи з різних питань розбудови змісту дошкільної і передшкільної освіти впродовж досліджуваного періоду; матеріали українських періодичних видань ХХ століття, монографій вітчизняних педагогів, громадських діячів минулого і сучасності, сучасних дисертаційних праць та інших публікацій суміжної тематики, офіційних урядових документів (постанови, накази, розпорядження, статистичні матеріали тощо), програмний матеріал означеного періоду для дошкільних навчальних закладів та їх методичне забезпечення. Було використано матеріали українських педагогічних й психологічних журналів та інших фахових видань ХХ століття: журнальні статті в журналах «За комуністичне виховання дошкільника» і «Дошкільне виховання» – з 1931 по 2010 рр.; «Дошкольное воспитание» – з 1941 по 1952 рр. (190 джерел). Проаналізовано біля 120 архівних документів і матеріалів із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади України в м. Києві (фонди 2, 166), Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (фонд 707), Центрального державного історичного архіву в м. Львові, обласних архівів (м. Миколаєва, м. Одеси). Опрацьовано фонди Національної бібліотеки України імені В.Вернадського, педагогічної бібліотеки імені В.О.Сухомлинського НАПН України, Російської центральної бібліотеки РАО (м. Москва); інструктивно-методичні матеріали, програмно-методичні вказівки, типові, комплексні, парціальні, тематичні, авторські програми розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку в досліджуваний період (1898 – 2000 рр.).

**Наукова новизна і теоретична значущість дослідження** полягає в тому, що вперше в порівняльно-педагогічному аспекті обґрунтовано методологічний концепт, на основі якого комплексно розкрито наукову проблему трансформацій змісту передшкільної освіти в історії вітчизняної дошкільної педагогіки (історіографічний, системний, аксіологічний, хронологічний, цивілізаційний, персоналітично-біографічний, наративний та парадигмальний підходи); визначено й схарактеризовано сутність і структуру феноменів «передшкільна освіта» та «зміст передшкільної освіти» в сукупності їх спільних характеристик в освітньому просторі; доведено соціальну детермінованість змісту передшкільної освіти, її багатовимірність та динамічність; виявлено взаємозв'язки і взаємовідношення складових змісту дошкільної, передшкільної і початкової ланок освіти, соціально-економічні, соціокультурні, соціально-педагогічні передумови та соціально-політичні й соціально-педагогічні чинники трансформацій змісту передшкільної освіти в досліджуваний період. За-

пропоновано й науково аргументовано періодизацію трансформацій змісту передшкільної освіти в історії вітчизняної дошкільної педагогіки та послідовні етапи розвитку досліджуваного явища в середині кожного періоду: період зародження і становлення громадської системи дошкільного виховання (1898 – 1916 рр.): *перший етап* (1898 р.), *другий етап* (1899 р.), *третій етап* (1900 – 1912 рр.), *четвертий етап* (1913 – 1916 рр.); період становлення Радянської системи суспільного дошкільного виховання і розробка змісту дошкільної і передшкільної освіти (1917 – 1940 рр.): *перший етап* (1917 – 1918рр.), *другий етап* (1919 – 1923 рр.), *третій етап* (1924 – 1931 рр.), *четвертий етап* (1932 – 1940 рр.); період напруженої воєнно-політичної обстановки у країні, господарської розрухи, окупації німецькими загарбниками території України; повна уніфікація усіх навчально-методичних і програмних матеріалів для всієї системи освіти СРСР (1941 – 1944 рр.): *перший етап* (1941 – 1942 рр.), *другий етап* (1943 – 1944 рр.); період оновлення змісту дошкільної і передшкільної освіти (1945–1980 рр.): *перший етап* (1945 рік), *другий етап* (1946 – 1947 рр.), *третій етап* (1948 – 1950 рр.), *четвертий етап* (1951 – 1959 рр.), *п'ятий етап* (1960 – 1963 рр.), *шостий етап* (1964 – 1970 рр.), *сьомий етап* (1971 – 1980 рр.); період реформування і модернізації змісту передшкільної освіти (1981 – 2000 рр.): *перший етап* (1981 – 1984 рр.), *другий етап* (1985 – 1989 рр.), *третій етап* (1990 – 1994 рр.), *четвертий етап* (1995 – 1996 рр.), *п'ятий етап* (1997 – 2000 рр.). На підставі історіографічного й ретроспективного аналізу змісту передшкільної освіти виокремлено дві групи тенденцій: а) тенденції становлення і розвитку змісту передшкільної освіти в кінці XIX та XX століттях; б) тенденції, що окреслюють стратегію подальшого розвитку й трансформацій змісту передшкільної освіти в сучасному освітньому просторі. Досліджено і підтверджено аналізом емпіричного матеріалу, що початок становлення змісту передшкільної освіти у вітчизняній дошкільній педагогіці припадає на період кінця XIX-го – початок XX-го століття. Уточнено: понятійно-категоріальний апарат («освіта», «зміст освіти», «зміст дошкільної освіти», «безперервність освіти», «програма», «наступність», «готовність до навчання у школі»), статистичні дані щодо кількісного складу відвідування дітьми дошкільного віку дитячих садків у досліджуваній період.

Подальшого розвитку набули: систематизація й характеристика історіографії трансформацій змісту дошкільної і передшкільної освіти в період кінця XIX – XX ст.; поняттєво-категоріальний апарат (зміст освіти, зміст дошкільної, передшкільної освіти; програмне забезпечення, освітній стандарт дошкільної і передшкільної ланок освіти; наступність, готовність до шкільного навчання). До наукового обігу введено невідомі й маловідомі матеріали, нові факти, ідеї і підходи щодо змісту передшкільної освіти та підготовки дітей старшого дошкільного віку до школи.

**Практична значущість** одержаних результатів полягає в тому, що об'єктивний аналіз досліджуваного історичного матеріалу і його узагальнення дають змогу: створити надійне підґрунтя для подальших наукових розробок в історії української дошкільної педагогіки; забезпечити комплексне

творче використання наукових здобутків щодо трансформацій передшкільної освіти (кінець XIX – XX ст.) в сучасному освітньому просторі; створити концептуально нові підручники і навчальні посібники з дошкільної педагогіки та історії педагогіки. У процесі дослідження сформульовано положення і вимоги щодо аналізу різних системних явищ змісту передшкільної освіти; висвітлено періодизацію трансформацій змісту передшкільної освіти, впорядковано його як алгоритм, яким можна скористатись і для періодизації розвитку інших педагогічних явищ дошкільної педагогіки та історії педагогіки.

Скоректовано навчальні програми з курсів «Історія дошкільної педагогіки», «Історія педагогіки» та «Дошкільна педагогіка»; розроблено спецкурс для студентів «Дошкільна, передшкільна та початкова освіта в історії вітчизняної педагогіки». Коло потенційних користувачів, зацікавлених результатами дослідження змісту передшкільної освіти, досить широке, оскільки наукові висновки перетворено у зручні для використання конструктивні розробки (у формі алгоритмів, вимог, навчальних програм для дошкільних навчальних закладів; навчальних програм, посібників для ВНЗ в Україні за спеціальністю «Дошкільна освіта»). Результати дослідження можуть бути використані студентами і викладачами вищих педагогічних закладів освіти всіх рівнів акредитації, які здійснюють підготовку і перепідготовку фахівців дошкільного профілю, методистами і курсантами інститутів післядипломної освіти, методистами і вихователями ДНЗ, учителями початкових класів загальноосвітніх шкіл, науковцями-дослідниками проблем дошкільної педагогіки, історії педагогіки та педагогіки початкового навчання, а також при розробці програм та нових інноваційних навчальних курсів, при написанні дипломних, магістерських та дисертаційних робіт.

**Упровадження результатів дослідження** відбувалось у процесі фахової підготовки майбутніх фахівців-вихователів дошкільних навчальних закладів у Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського (акт № 01/325-1 від 17 березня 2011 р.), Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» (акт № 717 від 28.03.2011 р.), Київському університеті імені Бориса Грінченка (акт № 737а від 16 лютого 2011 р.), Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького (акт № 9 від 24.03.2011 р.), Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (акт № 7 від 8.02.2011 р.), Рівненському державному гуманітарному університеті (акт № 92 від 06.04.2011 р.), Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (акт № 198/03 від 29.04.2011 р.), Херсонському державному університеті (акт № 303-5 від 10.03.2011 р.), Бердянському державному педагогічному університеті (акт № 64/995-01.13 від 04.05.2011 р.).

**Достовірність дослідження** забезпечувалась теоретичним і методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням комплексу методів дослідження, що адекватні предмету, меті і завданням, логіці розробки проблеми; апробацією й упровадженням у практику роботи вищих навчальних закладів результатів дослідження.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення й результати дослідження доповідались на *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє» (Одеса, 1995), «Виховання екологічної культури» (Одеса, 1995), «Тенденції до вдосконалення педагогічного процесу в дошкільних закладах і початковій школі (у світлі теорії неперервної освіти)» (Тирасполь, 1995), «Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми» (Чернівці, 1996), «Педагогіка добра в контексті етнокультурного соціуму» (Сімферополь, 2001), «Передшкільна освіта: проблеми та перспективи» (Миколаїв, 2008), «Розвиток громадянського суспільства: духовність і право» (Львів, 2010); *міжнародних* наукових конгресах: «ІнтерЕНІО-97» з проблеми «Наукові основи енергоінформаційних взаємодій у природі і суспільстві» (Крим, 1997), Слов'янський педагогічний Собор (Тирасполь, 2002), з проблеми «Дошкільна, передшкільна та початкова ланки освіти: реалії та перспективи» (Одеса, 2011); *методологічному семінарі* АПН України «Диференціація навчання на різних ступенях загальної середньої освіти: теорія, практика, перспективи» (Київ, 2009); засіданні *круглого столу* науково-теоретичного журналу «Педагогіка» з проблеми «Полікультурна освіта і національна школа» (Сімферополь, 2004); *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: «Гуманітарна освіта і проблеми виховання молоді» (Херсон, 1995), «Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка» (Івано-Франківськ, 1996), «Освітні технології у школі та вузі» (Миколаїв, 1999), «Виховні системи загальноосвітніх шкіл-інтернатів: нові підходи і технології» (Миколаїв, 2001), «Оновлення змісту та форми дошкільної і початкової освіти України» (Миколаїв, 2003), «В.О. Сухомлинський і сучасність: до 90-річчя з дня народження В.О. Сухомлинського» (Одеса, 2008), «Розвиток педагогічної освіти в контексті цивілізаційних змін» (Миколаїв, 2010); *міжнародних педагогічних читаннях* «Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу в умовах глобалізації» (Херсон, 2009); *всеукраїнських науково-практичних читаннях*: «Василь Сухомлинський і сучасність» (Київ, Черкаси, Умань, 1996); присвячених педагогічній спадщині К.Д. Ушинського і В.О. Сухомлинському (Одеса, 2004); студентів і молодих науковців, присвячених педагогічній спадщині К.Д. Ушинського (Одеса, 2005; 2006; 2007).

**Публікації.** Результати дослідження опубліковано у 63 наукових і науково-методичних працях, зокрема: 3 монографії (1 – у співавторстві); 1 навчально-методичний посібник; 1 навчальна програма для ДНЗ; 27 статей у фахових виданнях; 7 статей у наукових збірниках і періодичних виданнях; 24 публікації у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій (4 – у співавторстві).

**Особистий внесок автора** в роботах у співавторстві полягає у розробці концептуальних засад дослідження розвитку теорії і практики змісту передшкільної освіти в Україні, в аналізі трансформацій змісту передшкільної освіти, визначенні періодів та етапів розвитку, у встановленні й характеристиці хронологічних меж становлення й розвитку змісту передшкільної освіти.

**Матеріали кандидатської дисертації** «Індивідуалізація навчання як засіб формування математичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку», захищеної у 1994 році, в тексті докторської дисертації не використовувалися.

**Структура дисертації.** Робота містить вступ, чотири розділи, висновки з розділів, загальні висновки, додатки, список використаних джерел. Загальний зміст викладено на 425 сторінках тексту, до якого входять 18 таблиць, 5 рисунків та 8 схем, що обіймають 19 самостійних сторінок основного тексту. Список джерел охоплює 519 найменувань на 46 сторінках. Робота має 14 додатків (на 124 сторінках).

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано його мету, об'єкт, предмет і завдання дослідження, визначено його хронологічні межі, методи і джерельну базу; аргументовано концептуальні засади та методологічний концепт дослідження; подано відомості щодо апробації, впровадження результатів наукового пошуку та структури роботи.

У першому розділі – **«Науково-термінологічний апарат дослідження трансформацій змісту передшкільної освіти»** – здійснено аналіз та уточнено категоріально-понятійний апарат і термінологію, висвітлено освітньо-педагогічні трансформації в період із кінця XIX – упродовж XX століття, зокрема трансформації змісту передшкільної освіти, розкрито різні погляди на сутність освіти.

Термін «освіта» в науково-педагогічній літературі з'явився в кінці XVIII ст. для позначення формувально-виховного впливу навчання на особистість, натомість він не мав конкретного термінологічного сенсу і вживавсь як синонім до слова «виховання». І тільки у другій половині XIX ст. феномен «освіта» набув свого термінологічного сенсу, тобто було визнано, що освіта – це триєдиний процес: навчання, виховання і розвитку.

У результаті аналізу досліджень учених (О. Бодаков, Є. Бондаревська, Б. Гершунський, С. Гончаренко, Л. Занков, І.Харламов та ін.) щодо змістового начинення розглядуваного феномена було визначено, що освіта, як педагогічна система, є процесом і результатом засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь і навичок і пов'язаного з ними того чи того рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-етичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя, ціннісні орієнтири та індивідуальну своєрідність цієї особистості. Освіта як педагогічна категорія має цілісну, поліфункціональну та полісміслову структуру і виконує три провідні функції: людинотворчу, технологічну, гуманістичну, що органічно поєднуються з функціями навчання: освітньою, розвивальною, виховною.

Результат освіти – це фіксований факт присвоєння і державою, і суспільством, і особистістю усіх тих цінностей, що продукуються у процесі освітньої діяльності, які є важливими для економічного, морального, інтелектуального стану «споживачів продукції» освітньої сфери: держави,

суспільства, кожної людини та всієї цивілізації в цілому. Кінцевий результат освіти на будь-якому її рівні (від дошкілля до вищої школи) позиціонується у таких дефініціях: грамотність, освіченість, компетентність, культура, ментальність.

Освіта як соціокультурний феномен, як будь-яке суспільно-історичне явище, постійно розвивається залежно від соціально-економічних та політичних умов. Будь-який розвиток у національному і світовому контекстах зумовлює зміни в освіті. На сучасному етапі змінність світу перетворюється в константу історичного процесу. З наростанням темпів глобалізаційних процесів та пов'язаного з ними переходу до нових науково-інформаційних технологій відбувається зміна самої парадигми людського прогресу. Його сутністю, основним виміром і основним важелем стає розвиток особистості, власне людський розвиток, від якого залежить конкурентоспроможність кожної країни. Саме тому сфера освіти, що найбільше визначає рівень розвитку людини, стає сьогодні загальнонаціональним пріоритетом в усіх країнах світу (В. Кремень).

У цьому зв'язку одним із вирішальних чинників розвитку як особистості, так і суспільства є зміст освіти, який, у свою чергу, зумовлюється сформованістю менталітету, що є найвищою цінністю освіти, оскільки він визначає всі конкретні вчинки людей, їхнє ставлення до суспільства, держави, нації і т. ін. Це найвищий результативний ступінь освіти, який охоплює всі попередні.

Аналіз наукового фонду засвідчив розмаїття як визначень означеного поняття, так і підходів щодо його розгляду. Під змістом освіти розуміємо систему наукових знань про довкілля, спрямованих на всебічний розвиток активної, творчої особистості, як цілісну сукупність взаємодіючих функцій, що постійно вдосконалюються на кожному етапі її розвитку і мають свій кінцевий результат. Структурними компонентами змісту освіти виступають: когнітивний досвід особистості (система наукових знань); досвід практичної діяльності (система практичних умінь, навичок, способів діяльності); досвід творчої діяльності (творчі прояви особистості в різних видах діяльності); система відносин (система мотиваційно-ціннісних та емоційно-вольових відносин, ціннісні орієнтири, оцінне ставлення до людей, довкілля, культура спілкування, культура почуттів), тобто когнітивний, практичний та комунікативний компоненти (В. Краєвський, І. Лернер).

Зміст освіти конструюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників, як-от: а) потреби суспільства, що формуються відповідно до стану розвитку науки й техніки; б) потреби особистості, які виникають відповідно до рівня економічного й соціального розвитку суспільства; в) сучасний стан розвитку науки і практики.

Ученими (В. Загвязінський, В. Краєвський, Н. Мойсеюк, А. Хуторської) виокремлено принципи і критерії конструювання змісту освіти. Найбільш загальним принципом відбору змісту освіти є співвідношення громадсько значимих цінностей, знань, способів діяльності з реалізацією права учня на вибір взаємозамінювальної різноманітності предметного змісту. Цей принцип передбачає облік співвідношення зовнішнього і внутрішнього змісту освіти, тобто такого, що вноситься в осві-

тній процес із зовні, і того, що створюється самим учнем (А. Хуторської). До змісту освіти входять різні види знань, що є основним елементом, а саме: основні поняття і терміни, факти, основні закони науки, теорії, знання способів діяльності, оцінні знання. Загальне відрефлексоване знання того, хто навчається, включає в себе такі складники:

- «знаю що» (інформація про зміст свого знання і незнання);
- «знаю як» (інформація про засвоєні дії, що відносяться до способів народження, розвитку і перетворення знання);
- «знаю навіщо» (розуміння смислу інформації і діяльності з її отримання);
- «знаю Я» (самовизначення себе відносно певного знання і відповідної інформації).

Освітні процеси, їх ємність, інтенсивність і продуктивність модифікуються в залежності від трьох умов: від вихідного особистісного потенціалу, від специфіки освітнього середовища і від ситуацій взаємодії людини з середовищем і з самим собою (рефлексія, самопізнання). Зміст особистісно зорієнтованої освіти включає в себе дві частини: інваріантну, що зовнішньо задається і засвоюється учнями, і варіативну – що формується у свідомості кожного учня під час навчання (А. Хуторської).

Зміст освіти конкретизується у нормативних документах: Державному стандарті, що реалізується у Базових навчальних програмах – (БНП), характеристиках освітніх галузей, програмах і навчально-методичних матеріалах на кожному з освітніх рівнів.

Оскільки предметом розгляду в дослідженні є перша обов'язкова вихідна ланка – дошкільна освіта, з'ясуємо її сутність і зміст. У Законі України «Про дошкільну освіту» зазначено, що дошкільна освіта є цілісним процесом, спрямованим на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб, набуття нею життєвого соціального досвіду. Метою дошкільної освіти визнано формування бази особистісної культури дитини через відкриття їй світу в його цілісності та розмаїтості.

Під змістом дошкільної освіти розуміємо педагогічно адаптовану систему знань, умінь і навичок, способів пізнавальної діяльності, емоційно-ціннісного ставлення дітей до світу; сформованість ключових (базових) компетентностей, що передбачає набір особистісних якостей і властивостей, розвинених потреб і здібностей, елементарних теоретичних уявлень та життєво важливих практичних умінь, що гарантують дошкільнику придатність до життя, вміння орієнтуватись у ньому, адекватно реагувати на явища, події, людей.

Зміст дошкільної освіти визначається Базовим компонентом дошкільної освіти, в якому подано обов'язковий мінімум змісту освітніх програм, обсяг навантаження, вимоги до рівня розвиненості, вихованості та навченості дитини шести (семи) років, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті.



Соціально-педагогічні умови, що склалися в Україні в кінці XX – на початку XXI ст. у системі безперервної освіти, зокрема її дошкільної і початкової ланок: між вимогами сформованості відповідного рівня освіченості, навченості, розвиненості й вихованості дитини, яка вступає до школи, і відсутністю проміжної ланки між дошкільною і початковою освітою, яка б забезпечила потрібний рівень готовності дітей до навчання у школі, зумовили введення в науковий обіг дошкільної педагогіки терміна «передшкільна освіта».

Передшкільну освіту визначаємо як цілеспрямований, організований процес і результат розвитку, виховання й навчання дітей старшого дошкільного віку в різних соціальних установах; її метою є створення умов для вирівнювання стартових можливостей дітей із різних соціальних груп і прошарків населення для подальшого їхнього успішного навчання в школі. Вона є складовою неперервної освіти, проміжною ланкою між сімейним вихованням, дошкільною і початковою ланками освіти в загальній неперервній системі освіти й виконує функцію соціального контролю за станом фізичного, психічного, інтелектуального, морально-етичного й емоційно-вольового розвитку дітей перед вступом їх до школи.

У дослідженні прописано становлення й розвиток змісту передшкільної освіти як неперервний, хвилеподібний процес різних за характером трансформацій та їх наслідків у контексті соціально-економічних, соціокультурних та соціально-педагогічних детермінант.

Під змістом передшкільної освіти розуміємо цілісну педагогічно адаптовану до вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку систему вимог суспільства з підготовки дітей дошкільного віку до навчання у школі; систему знань, умінь і навичок та способів провідної діяльності мінімально достатніх та необхідних дітям 6 – 7 років для подальшого навчання у школі, що забезпечує психологічну готовність та навчання у школі, сформованість у дітей ключових компетенцій відповідно до Базового компонента дошкільної освіти.

У другому розділі – **«Соціально-педагогічні чинники та методологія змісту передшкільної освіти»** – здійснено ретроспективний огляд проблеми наступності дошкільної і початкової ланок освіти, розкрито сутність поняття «підготовка дітей до школи», «психологічна готовність» з її складовими; визначено методологію змісту передшкільної освіти (історіографічний, хронологічний, парадигмальний, нарративний підходи); розглянуто трансформації змісту передшкільної освіти за системним і аксіологічним підходами.

Соціально-педагогічними чинниками введення нового наукового терміна «передшкільна освіта» виступили: безперервність, наступність, перспективність, спадкоємність освіти; підготовка до школи, готовність до шкільного навчання.

Одним із провідних принципів реалізації освіти визначено її безперервність, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, перетворення набуття освіти у процес, який триває упродовж усього життя людини.

Під безперервністю освіти розуміємо цілеспрямований безперервний вплив різних освітніх ланок і самоосвіти на всебічний розвиток особистості від народження й упродовж усього життя, де передшкільна освіта виступає проміжною ланкою між сімейним вихованням, дошкільною і початковою освітою в загальній системі освіти. Безперервність освіти передбачає дотримання наступності й перспективності між суміжними ланками освіти.

Наступність між дошкільною і початковою ланками освіти визначаємо як передавання дітей до школи з таким рівнем розвитку й виховання, що відповідає вимогам шкільного навчання й передбачає опору школи на знання, вміння, якості, що вже були набуті дошкільниками, активне їх використання для подальшого всебічного розвитку учнів.

Перспективність організації процесу навчання у початковій школі передбачає створення передумов для успішної реалізації мети навчання наступної освітньої ланки, тобто передбачення в завданнях, змісті, процесуальному аспекті передшкільної освіти пропедевтичної підготовки дитини до засвоєння змісту шкільної програми.

Реалізація принципів наступності й перспективності щільно пов'язана з проблемою підготовки дітей до школи, яка значно активізувалась у 60 – 80 рр. ХХ ст. Різні аспекти підготовки дітей до школи досліджувалися вітчизняними вченими: мовленнєва підготовка (А. Богуш, Є. Радіна, Н. Шиліна), математична підготовка (О. Грибанова, М. Дочева, З. Лебедева, Г. Леушина, Т. Тарунтаєва), природнича (Т. Бабаєва, Л. Іщенко, Т. Ковальчук, Л. Левінова, В. Логінова, Д. Струннікова, Н. Яришева), музична (Н. Ветлугіна, Р. Зініч), підготовка до праці (Р. Буре, Р. Введенська), підготовка до сприйняття довкілля (Л. Артемова, А. Давидчук, В. Логінова, Л. Парамонова, О. Усова), фізична підготовка (Е. Вільчковський, В. Ликова, Г. Петроченко), моральна підготовка (Г. Лаврентьєва, В. Нечаєва), розумова підготовка (З. Лебедева, В. Логінова, Л. Парамонова, Ф. Сохін, О. Усова та ін.).

Новий вектор загострення означеної проблеми відбувся на сучасному етапі у зв'язку з переходом шестирічних дітей до навчання у школі. В Україні в наукових колах склалися два протилежних підходи до процесу підготовки дітей старшого дошкільного віку до школи. Одні вчені (А. Гончаренко, О. Кононко, З. Плохій та ін.) категорично заперечують будь-яку підготовку дітей до школи; інші (А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, Н. Кудикіна, Н. Шиліна та ін.) відстоюють необхідність формування певного рівня готовності (розумової, моральної, емоційно-вольової, фізичної, мовленнєвої, комунікативної) до навчання у школі, формування у них різних видів компетенцій відповідно до БКДО. Виокремлюють загальну, спеціальну підготовленість (педагогічний аспект) та психологічну готовність дітей до школи.

Загальна підготовленість передбачає вміння дитини самостійно і відповідально виконувати навчальні обов'язки, бути організованим і дисциплінованим, довільно управляти своєю поведінкою і навчальною діяльністю, знати і дотримуватися правил культурної поведінки, вміти спілкуватися з однолітками і дорослими.

Спеціальну підготовку пов'язують з оволодінням обдарованої дитини зі спеціальних предметів ще до школи. Зауважимо, що більшість учених, насамперед психологів (Л. Божович, Л. Віготський, О. Запорожець, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко, О. Проскура та ін.), відстоюють необхідність формування психологічної готовності до школи з усіма її структурними компонентами (інтелектуальна, мовленнєво-комунікативна, мотиваційна, морально-етична, емоційно-вольова, особистісна). При цьому, пріоритетним на дошкільному і передшкільному етапах підготовки дітей до школи залишається загальний розвиток особистості, що й забезпечує подальшу успішність навчальної діяльності першокласника.

Будь-яке дослідження педагогічного профілю вимагає його орієнтації на відповідні методологічні підходи. Зміст передшкільної освіти як об'єкт пізнання і вивчення характеризується багатоманітністю його напрямів і зв'язків між ними. Щоб вивчити внутрішні механізми його функціонування, взаємодію всіх його частин і напрямів, необхідно було звернутися до системного підходу як провідного методологічного концепту, що дав можливість розглядати зміст передшкільної освіти як складний об'єкт пізнання, як систему, як цілісне утворення з усіма його зв'язками і відношеннями.

Дошкільна і передшкільна освіта складають паралель одного ієрархічного рівня. Отже, зміст дошкільної і передшкільної ланок освіти ієрархічно підпорядкований системі більш високого порядку – змісту початкової шкільної освіти, яке висуває перед ними певні цілі й завдання, що характеризує досліджуване явище – зміст передшкільної освіти – як цілеспрямоване та кероване. Горизонтальні зв'язки змісту передшкільної освіти віддзеркалюють його залежність від мети й кінцевих результатів освіти. За допомогою системного підходу відбувається визначення системи «зміст передшкільної освіти» та її підсистемних рівнів, характеру ієрархічних взаємовідношень в історико-педагогічному аспекті; ретроспективний аналіз моделювання структури системи змісту передшкільної освіти і опис її функцій і характеру взаємозв'язків із зовнішнім середовищем; окреслення перспективи розвитку системи змісту передшкільної освіти. Формування змісту передшкільної освіти передбачає розвиток в особистості цілого комплексу життєво необхідних якостей і ключових компетентностей, що допоможуть їй швидше адаптуватись у школі, а досягнутий рівень розвитку сприятиме легкому і свідомому засвоєнню навчального матеріалу.

За сучасних умов розбудови в Україні соціально-правової держави та громадянського суспільства дедалі важливішого значення набуває світоглядне, філософсько-аксіологічне осмислення освіти як однієї з найбільш значущих людських цінностей, її місця та ролі в системі цінностей сталого соціального розвитку, на який зорієнтовані трансформаційні процеси освітніх цінностей і норм, оскільки вона не тільки становить одну із визначальних внутрішніх, органічних компонентів освіти як цілісного і водночас структурованого соціального інституту, а й істотно впливає на характер і темпи соціодинаміки системи цінностей сучасного українського

суспільства в цілому. Процес засвоєння цінностей відбувається у дітей відповідно до їхніх потреб і цілей у побуті, а також у таких формах діяльності, як пізнання, спілкування, гра, праця і навчання. Засвоєна в дошкільному дитинстві система цінностей надалі у процесі шкільного навчання набуває функції найважливіших регуляторів соціальної поведінки дитини, тобто набувають статусу ціннісних орієнтацій. Саме тому в дослідженні було використано аксіологічний підхід до формування змісту передшкільної освіти, що створює умови для реалізації дитиною свого власного індивідуального «Я», розвитку свідомого і творчого ставлення до життя, до майбутнього навчання у школі, до формування своєї системи життєвих і соціокультурних цінностей.

Історичний екскурс щодо становлення і розвитку змісту передшкільної освіти, її ціннісних орієнтирів дозволить запобігти і не повторювати помилки й негаразди минулого досвіду та враховувати отримане педагогічною наукою знання про позитивні тенденції процесу розбудови сучасного змісту передшкільної освіти з її соціальними і особистісними ціннісними орієнтирами, сприятиме ефективному вирішенню актуальних завдань підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі.

У третьому розділі – **«Передумови становлення змісту передшкільної освіти в Україні (кінець XIX-го – початок XX-го ст.: 1898 – 1940 рр.)»** – представлено аналіз змісту дошкільного виховання як передумови становлення змісту передшкільної освіти в період із 1898 р. по 1916 р.; розглянуто передумови створення уніфікованої системи дошкільного виховання (1917 – 1940 рр. XX ст.); подано систематизацію змісту передшкільної освіти в навчальних програмах 30-х рр. XX століття та змістові віхи програм 35 – 40-х рр. XX століття; визначено періоди становлення та етапи розвитку змісту передшкільної освіти з 1898 по 1940 роки.

У процесі дослідження виявлено, що трансформаціям змісту передшкільної освіти, які відбуваються в результаті його розвитку, притаманний довготривалий історичний досвід. Кожний наступний етап його розвитку передбачав критичне опанування ідей минулого, але не кожний з періодів історії був для теорії змісту передшкільної освіти в однаковій мірі плідним. Подана в дослідженні періодизація розглядає площину проблеми трансформацій змісту передшкільної освіти, що містивсь у програмах для дітей дошкільного віку у спадщині видатних вітчизняних науковців, педагогів-практиків періоду з кінця XIX – упродовж XX століття.

Визначаючи періодизацію, хронологічні межі трансформацій змісту передшкільної освіти, зауважимо, що вони є відносними, оскільки знайти точки відліку є складним завданням через його залежність від об'єктивних (стан розвитку системи освіти, науки) і суб'єктивних (поява педагогів-практиків, науковців) чинників.

У процесі ретроспективного аналізу становлення та розвитку змісту передшкільної освіти було визначено такі його періоди та етапи: Перший період (1898-1916 рр.) – зародження і становлення громадської системи дошкільного виховання з етапами: *1-й етап (1898 р.)* – активізація соціально-

педагогічного руху щодо захисту дітей дошкільного віку, їхнього розвитку, навчання і виховання; *2-й етап (1899 р.)* – створення Спілки народних дитячих садків; відкриття перших народних і приватних дитячих садків; запозичення зарубіжного досвіду роботи в дитячих садках; *3-й етап (1900-1912 рр.)* – активізація відкриття дитячих садків як народних, так і приватних; *4-й етап (1913-1916 рр.)* – перші вісники розробки змісту передшкільної освіти дітей 5-7 років; розробка програмно-методичного забезпечення дитячих садків з орієнтацією на наступність у роботі дитячого садка і школи, зв'язок світського виховання з релігійним). Другий період (1917 – 1940 рр.) – становлення Радянської системи суспільного дошкільного виховання і розробки змісту дошкільної і передшкільної освіти – охоплює такі етапи: *1-й етап (1917 – 1918 рр.)* – наступ на організацію суспільного дошкільного виховання на законодавчій основі; розбудова національної української системи дошкільного виховання; введення обов'язкового дошкільного виховання; *2-й етап (1919-1923 рр.)* – етап становлення змісту дошкільного виховання, стрижнем якого став стратегічний курс на безперервне соціальне колективне виховання дітей в різновіковому (від народження до 15 років) закладі «Будинку дитини»; *3-й етап (1924 – 1931 рр.)* – створення програм для дошкільних установ (програмотворчість); *4-й етап (1932-1940 рр.)* – завершеність формування радянської системи народної освіти; подальша боротьба і остаточне усунення буржуазних помилок у теорії дошкільної педагогіки, конкретизація змісту та методів роботи).

Доведено, що на становлення і розвиток змісту передшкільної освіти 1898 – 1940 рр. впливали такі передумови: соціально-економічні (економічна нестабільність країни, зайнятість батьків на виробництві, бездоглядність дітей, активізація визвольного руху народних мас, демократичне піднесення трудящих, тоталітарний характер економіки, націоналізація підприємств, колективізація народного господарства, перехід економіки на соціалістичну власність, народно-патріотичний рух за розбудову нової держави, індустріалізація виробництва, швидкі темпи економічного розвитку держави); соціокультурні (впровадження в навчальний процес зарубіжних теорій виховання (Ф. Фребель, М. Монтесорі, теорія «вільного виховання»), активізація жіночого руху щодо участі у громадському вихованні дітей, відродження перших приватних дитячих садків, стратегічний курс країни на соціальне, колективне виховання (соціалізація дітей в «Будинках дитини»), боротьба з педологією, наступ на колективне виховання дітей, антирелігійне виховання дітей, заполітизованість дошкільного виховання, курси на культурну революцію та на політехнізацію освіти); соціально-педагогічні (створення Спілки народних дитячих садків, спрямованість навчання дітей дошкільного віку на підготовку їх до школи (зародження змісту передшкільної освіти), відкриття перших елементарних класів для підготовки дітей до школи, витоки вітчизняної педагогічної науки, створення Товариства народних дитячих садків, уведення дошкільного виховання в загальну систему освіти в Україні, розбудова змісту дошкільного виховання, залучення дітей дошкільного віку до праці на виробництві – трудове виховання дітей).

Було виявлено також соціально-політичні (активізація народного соціально-педагогічного руху щодо захисту дітей дошкільного віку; «дошкільний всеобуч» – загальнодоступність, безоплатність, обов'язковість дошкільного виховання для всіх дітей радянської держави; світський характер освіти; курс на комуністичне виховання дітей; політехнізація освіти) та соціально-педагогічні («програмотворчість» у системі дошкільної освіти; розвиток вітчизняної дошкільної галузі педагогічної науки (П. Блонський, С. Русова, М. Свентицька, А. Симонович, Є. Тихеева, Л. Шлегер); національний характер дошкільного виховання в Україні (Концепція С. Русової «Національний український дитячий садок»); уніфікація змісту дошкільної і передшкільної освіти) чинники становлення і розвитку змісту передшкільної освіти в зазначені періоди.

Розвиток вітчизняної дошкільної педагогіки і змісту передшкільної освіти в досліджуваній період, зокрема пов'язаний з іменами таких відомих педагогів, науковців, як Н. Крупська, Н. Лубенець, Т. Лубенець, С. Русова, А. Симонович, Є. Тихеева, Л. Толстой, С. Шацький, Л. Шлегер та ін. Ретроспективний аналіз наукового фонду засвідчив, що з кінця XIX ст. розпочалося становлення вітчизняної дошкільної педагогіки. Зароджувались окремі напрями досліджень: Є. Тихеева – лінгводидактична теорія і методика навчання рідної мови (1905 р.); Л. Толстой – навчання й виховання дітей 6 років (1908 р.); Л. Шлегер – засоби і форми навчання та розвитку творчості й пізнавальної активності (1909 р.) та ін. Аналіз сторінок популярного на той час часопису «Життя і мистецтво» дозволив виокремити з поміж інших публікацій листи Ю. Карпинської та І. Шмуклер, у яких вони закликали благодійників, меценатів, приватних осіб відкривати дитячі садки для дітей 3 – 8 років. У результаті активних виступів педагогів і громадських діячів у пресі з'явилися перші дитячі садки. У 1899 році у м. Києві було створено Раду із затвердження наявних дитячих садків і тих, що тільки проектуються.

Ініціатором розбудови національного дитячого садка в Україні була С. Русова, яка в 1910 р. опублікувала статтю «Дитячий садок на національному ґрунті». Учена називала дитячі садки «захистками», а вихователів – «садівницями». Вона виступала проти уніфікованої єдиної типової програми для всіх дитячих садків, радила складати свій «план і програму» в кожному дитячому садку в залежності від національного складу села, природи, «панівних заробітків», індивідуальних нахилів дітей, їхнього досвіду, з яким вони прийшли до дитячого садка.

Суттєвий внесок у становлення змісту дошкільної освіти на початку XX ст. зробили Т. Лубенець і Н. Лубенець. Т. Лубенець гостро критикував зміст тогочасної освіти, що не виходив за межі елементарної грамотності, а відтак не міг забезпечити підготовку учнів до життя. Він не мислив собі добре поставленої народної школи без дошкільного виховання, яке забезпечило б основи цілеспрямованого розвитку розумових сил дітей. Т. Лубенець разом зі своєю дружиною Наталією Дмитрівною створив єдине на той час у всій країні київське Товариство народних дитячих садків, що ставило своїм завданням поширення в народі ідеї суспільного виховання дітей дошкільного ві-

ку. Цінним науково-практичним порадиником для педагогів з питань дошкільної педагогіки, а також дієвим засобом агітації за розгортання суспільного виховання дітей був заснований Товариством журнал «Дошкольное воспитание» (видавався російською мовою впродовж 1911 – 1917 рр.), головним редактором якого була Н. Лубенець.

Зауважимо, що значним внеском у розвитку змісту передшкільної освіти є ідеї А. Симонович (1844 – 1933) щодо виховання і навчання дітей дошкільного віку, які було висвітлено у журналі «Дитячий садок» (1866 – 1868), у книгах «Практичні замітки про індивідуальне та суспільне виховання малолітніх дітей» (1874 р.) та «Дитячий садок. Практичне керівництво для дитячих садків» (1907 р.). Саме А. Симонович уперше обґрунтувала необхідність проведення обов'язкових навчальних занять у дитячих садках, які вона називала «підготовчими закладами до школи».

Ретроспективний аналіз архівних матеріалів засвідчив, що до 1917 р. в державі не існувало єдиної системи дошкільного виховання. За своїм змістом воно було релігійним і відповідало завданням панівного класу. Водночас, не дивлячись на складний післяреволюційний період, в Україні швидкими темпами відкривалися нові навчальні заклади, які повинні були працювати українською мовою, відповідно до нової концепції освіти. 9 січня 1918 р. в Україні було створено Міністерство освіти з відділом дошкільної і початкової освіти. Отже, дошкільне виховання вперше стало складовою державної системи освіти, що відіграло позитивну роль у подальшому становленні і розвитку дошкільної освіти. Відзначимо, що в січні 1918 р. вперше у відділі позашкільної освіти і дошкільного виховання під керівництвом С. Русової було поставлене питання про введення в УНР загального обов'язкового дошкільного виховання в законодавчому порядку, що і було зроблено. Як засвідчують архівні дані, гаряча дискусія дотично мети і завдань дошкільного виховання розгорнулася на I з'їзді з дошкільного виховання у квітні 1919 р. (м. Москва). У проекті резолюції, як засвідчує аналіз, було визначено провідні положення організації суспільного дошкільного виховання: загальнодоступність і обов'язковість дошкільного виховання; необхідність дотримання наступності у справі дошкільної і шкільної роботи.

У 1920-х роках дитячі садки, притулки і захистки, які ще існували в країні самі по собі, поступово об'єднувались у єдиний навчально-виховний заклад «Будинок дитини» (праобраз сучасних шкіл-інтернатів), з основною метою – здійснити соціальне виховання, допомогти дітям з ясельного і дошкільного віку увійти в новий соціалістичний лад. Аналіз педагогічної преси того часу засвідчив, що більшість дошкільних працівників підтримали ідею створення єдиних Будинків дитини. Провідним гаслом освіти став вихід за межі індивідуальної й побудова нової колективістської педагогіки за нових суспільних умов життя. Проте проблема навчання дітей у дитячих садках та розробка змісту дошкільної освіти залишалась поза увагою держави.

Встановлено, що вагомий внесок у розбудову змісту передшкільної освіти у 20-ті роки ХХ ст. було здійснено О. Дорошенко. У 1922 р. побачила світ її книга «Дитячий садок», що стала

найпомітнішим явищем у галузі дошкільного виховання у 20-ті роки ХХ ст. в Україні.

Доведено, що саме у 20-х роках була започаткована теорія дошкільного виховання як підгрунтя самостійної наукової галузі – дошкільної педагогіки.

Аналіз архівних матеріалів засвідчив, що до середини 30-х років було завершено формування радянської системи народної освіти. Уперше було введено обов'язкові державні програми навчання (1928, 1932, 1935, 1938), як у школах, так і в дитячих садках. Із 1926 р. розпочався поступовий перехід до планової програмно-методичної роботи в галузі дошкільного виховання, яким керував науково-методичний сектор Управління СоцВиху. В Україні в 1931 р. було започатковано журнал «За комуністичне виховання дошкільника». У журнальних статтях 30-х років ХХ ст. уперше з'явилися критичні зауваження щодо відсутності наступності у змісті навчання дітей в дитячих яслах, дитячому садку, нульовках і першому класі школи (М. Кондратенко, Б. Затуловська, К. Мироненко). У 1939 р. виникла нова форма узагальнення і розповсюдження педагогічного досвіду – науково-практичні конференції дошкільних працівників, на яких обговорювались актуальні питання теорії і практики дошкільної освіти.

За даними хронологічного аналізу, в 1932 р. вперше у СРСР було створено соціальні осередки «нульовки» з метою підготовки дітей дошкільного віку до школи за підготовленими й опублікованими «Програмно-методичними матеріалами для підготовчих (нульових) груп політехнічної школи».

За результатами ретроспективного, хронологічного аналізу архівних матеріалів, програм, програмно-методичного забезпечення та наукових доробок провідних учених тогочасся було виявлено особливості та специфіку становлення і розвитку змісту дошкільної освіти (1898 – 1940 рр.), як-от: відкриття шкіл, ясел, дитячих садків – «паростків комунізму» (за словами В. Леніна), закладів соціального виховання (Будинків дитини, колоній); відсутність єдиного змісту дошкільної освіти; боротьба з педологією; розробка перших програмних вказівок (1928 р.), масове охоплення дітей дошкільними установами з метою підготовки їх до школи та забезпечення наступності в конструванні змісту передшкільної освіти у програмах; орієнтація змісту програм з дошкільного виховання на громадсько-політичне та політехнічне виховання; введення перших обов'язкових державних програм; реформування теорії і практики дошкільного виховання; антирелігійна робота з дітьми; відкриття обласних і міських кабінетів дошкільного виховання.

У четвертому розділі – **«Розвиток змісту передшкільної освіти в Україні в період із 1941-го по 2000-й роки ХХ століття»** - простежено еволюцію теоретичних та регулятивних засад змісту передшкільної освіти в Україні; виокремлено й схарактеризовано подальші періоди й етапи розвитку змісту передшкільної освіти; визначено тенденції становлення і розвитку змісту передшкільної освіти в досліджувані періоди; науково обґрунтовано стратегії подальшої трансформації змісту передшкільної освіти в сучасному освітньому просторі.



На основі хронологічного аналізу архівних матеріалів та іншого джерельного фонду було визначено періоди становлення та етапи розвитку змісту передшкільної освіти із 1941 по 2000 роки, як-от: третій період (1941–1944 рр.) – напружена воєнно-політична обстановка у країні; повна уніфікація усіх навчально-методичних і програмних матеріалів для всієї системи освіти СРСР з такими етапами: *1-й етап (1941 – 1942 рр.)* – посилена боротьба з дитячою бездоглядністю; піклування про здоров'я, загартування і медичний догляд дітей; акцентування уваги на якості виховної роботи з дітьми дошкільного віку як в евакуйованих районах, так і на окупованій території України; *2-й етап (1943 – 1944 рр.)* – відбудова і будівництво швидкими темпами дитячих садків; відкриття нових типів дитячих садків (санаторних, цілодобових груп, дитячих будинків, інтернатів), уведення навчання у школі з 7 років.

Четвертий період (1945–1980 рр.) – оновлення змісту дошкільної і передшкільної освіти з етапами: *1-й етап (1945 рік)* – уніфікація змісту, форм і методів передшкільної освіти в СРСР шляхом видання типових (обов'язкових для всіх союзних республік) програмно-методичних матеріалів і єдиного «Статуту» для дитячих садків; *2-й етап (1946 – 1947 рр.)* – поступове ускладнення змісту передшкільної освіти з багаторазовим його повторенням у межах вікових груп та орієнтацією на збагачення знань дітей у зв'язку з підготовкою їх до школи; *3-й етап (1948 – 1950 рр.)* – етап предметно-центричного підходу до розбудови змісту передшкільної освіти за відповідними розділами програми і введення обов'язкових для всіх дітей організованих (предметних) занять в усіх вікових групах; *4-й етап (1951 – 1959 рр.)* – активізація науково-дослідної роботи в галузі передшкільної освіти – теорії навчання та навчальної діяльності дітей в дитячому садку. Уведення в науковий обіг нової науково-педагогічної термінології: «підготовка дітей до школи», «ясла-дитячий садок», «наступність між дитячим садком і першим класом школи», «переддошкільний вік», «обов'язкові фронтальні заняття»; *5-й етап (1960 – 1963 рр.)* – масове будівництво дошкільних закладів у містах і сільській місцевості, прийняття програмно-методичних документів щодо організації дошкільного виховання в об'єднаних дитячих установах «ясла-дитячий садок» від 2-х місяців до переходу дітей у школу як у містах, так і в сільській місцевості; *6-й етап (1964 – 1970 рр.)* – усвідомлення проблеми наступності в роботі дитячих садків і початкової школи і розробки змісту передшкільної освіти на засадах авторитарно-дисциплінарної моделі навчання (на зразок шкільної); – *7-й етап (1971 – 1980 рр.)* – актуалізація наукових пошуків щодо оновлення змісту і форм передшкільної освіти). П'ятий період (1981 – 2000 рр.) – реформування і модернізація змісту передшкільної освіти з етапами: – *1-й етап (1981 – 1984 рр.)* – реформування змісту і форм передшкільної освіти – етап реалізації функціонального підходу щодо змісту передшкільної освіти, формуванні в дітей дошкільного віку елементів навчальної діяльності, загальнонавчальних умінь і навичок, навчання елементів грамоти, читання і письма, формування елементарних математичних уявлень, необхідних для навчання у школі; *2-й етап (1985 – 1989 рр.)* – продовження курсу на

реалізацію функціонального підходу в розвитку передшкільної освіти, що призвело до виокремлення підготовчих до школи груп, відкриття підготовчих класів та створення передумов щодо переходу дітей на навчання з 6 років; *3-й етап (1990 – 1994 рр.)* – оновлення системи дошкільного виховання в межах реформування всієї загальної освітньої системи України, розробка Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття) (1993); *4-й етап (1995 – 1996 рр.)* – перехідний від реформування системи дошкільної й передшкільної освіти до її модернізації і стандартизації; розмаїття загально педагогічних та тематичних авторських програм; *5-й етап (1997 – 2000 рр.)* – орієнтація на безперервність і наступність системи виховання і навчання дітей від двох років до випускних класів школи.

Передумовами становлення і розвитку змісту передшкільної освіти 1941 – 2000 років визначено: соціально-економічні (повоєнна розруха і відбудова економіки; рух за соціалістичні змагання; стратегія розбудови комунізму в країні, випереджальний рух щодо виконання п'ятирічних планів; стратегічний курс на перебудову соціально-політичного, соціально-економічного й соціокультурного життя народу; економічна криза в державі; економічна розруха, закриття підприємств, що призвело до закриття дитячих садків); соціокультурні (масове будівництво дитячих садків; активізація наукових досягнень у галузі дошкільної освіти; реформування змісту дошкільної і передшкільної освіти, виокремлення підготовчих до школи груп; розмаїття варіативних програм з дошкільної освіти); соціально-педагогічні (інтенсифікація освіти (ЗУНи Л. Занкова); інформатизація та глобалізація освіти).

Було доведено, що чинниками трансформацій змісту передшкільної освіти впродовж 1981 – 2000 років виступили: соціально-політичні (гуманізація освітньої політики держави, зміна традиційної моделі навчання на особистісно зорієнтовану) та соціально-педагогічні (оновлення змісту дошкільної і передшкільної освіти, неперервність освіти, наступність, спадкоємність та перспективність в освіті, підготовка та психологічна готовність дітей до школи, стандартизація дошкільної освіти, реформування і модернізація змісту передшкільної освіти).

Отже, зміст передшкільної освіти пройшов тривалий шлях у своєму розвитку – від періоду зародження і становлення громадської системи дошкільного виховання (1898 р.) до періоду реформування і модернізації її змісту (2000 р.). На кожному етапі свого розвитку зміст передшкільної освіти вирізнявся своїми здобутками, традиціями, тенденціями, проблемами та способами їх розв'язання.

У кінці 2000 р. та на початку XXI ст. відбувається зростання ролі знань та інформативності суспільства, освіта позиціонується у світовому цивілізаційному світі як дієвий інструмент формування людини нового покоління, здатної жити і працювати в епоху динамічних змін. Це зумовило необхідність оновлення всіх ланок освіти, зокрема її дошкільної й передшкільної, а її зміст розглядати як системоутворювальну базу, що стане вирішальним чинником реалізації нової державної

освітянської політики, нових цивілізаційних запитів та устремлінь.

Особливістю розвитку змісту передшкільної освіти у 2000-ні роки стало відродження кращих традицій початку і середини ХХ століття: навчання рідною мовою, використання в навчанні та вихованні народної педагогіки; максимальна доступність отримання передшкільної освіти, відкриття нових ДНЗ із групами дітей передшкільного віку, створення короткотривалих груп для підготовки дітей до школи, паралельне існування державних і недержавних дошкільних навчальних закладів освіти з єдиною програмою підготовки дітей до школи.

Уведення навчання дітей у школі з 6 років привело до закриття підготовчих груп у ДНЗ і знову виникла проблема з тими дітьми, які за станом здоров'я не змогли розпочати систематичне навчання у школі. Особливо потерпали від цього діти, які з різних причин не відвідували до цього дошкільних закладів, виховувались у сім'ї, у бабусь з дідусями. Водночас відсутність у ДНЗ підготовчих груп (сьомого року життя) зумовила шестирічок повертатись у старші групи (шостого року життя) на повторний дошкільний «курс», що негативно впливало на формування в дітей інтересу до навчання у школі та «відбивало» бажання вчитися. Назріла серйозна проблема підготовки дітей 5 років до школи. Як наслідок, у 2010 р. були внесені зміни до Закону України «Про дошкільну освіту» щодо обов'язкової дошкільної освіти з 5 років. Отже, Україна стала на шлях освітянського нововведення, по суті, виникла на законодавчому рівні проміжна ланка – передшкільна освіта, що потребує її переосмислення, вирішення низки як організаційних, так і програмно-методичних питань.

Хронологічний аналіз архівних матеріалів упродовж досліджуваного періоду засвідчив, що зміст передшкільної освіти є динамічною категорією; він перебуває у постійному розвитку, в якому виокремлено дві групи тенденцій: а) тенденції становлення і розвитку змісту передшкільної освіти в кінці ХІХ та ХХ ст.; б) тенденції, що окреслюють стратегію подальшого розвитку й трансформацій змісту передшкільної освіти в сучасному освітньому просторі.

До першої групи було віднесено такі тенденції:

- вплив народних українських традицій, пов'язаних із сімейним і релігійним вихованням (1898 – 1917);
- розвиток змісту передшкільної освіти на зарубіжних ідеях «теорії вільного виховання» (М. Монтесорі, Ф. Фребель та ін.) (1898 – 1917);
- розбудова нової радянської системи дошкільного виховання з орієнтацією на всеохопленість дітей громадським дошкільним вихованням (1917 – 1921);
- перехід від індивідуального «вільного виховання» до соціального, колективістського, комуністичного виховання (20-і роки ХХ ст.);
- курс на пропедевтичну підготовку дітей 6 років до школи у спеціально створених підготовчих до школи класах-«нульовках» (30 – 40 рр. ХХ ст.);

- розгортання боротьби з дитячою бездоглядністю та забезпечення охорони здоров'я дітей (1941 – 1945);
- уніфікація змісту дошкільної і передшкільної освіти в СРСР (1945 – 1960);
- реалізація предметно-центричного підходу щодо змісту передшкільної освіти, активізація експериментальної роботи з навчання дітей у школі з 6 років (1960 – 1980);
- програмотворення змісту дошкільної і передшкільної освіти національної спрямованості, створення законодавчої бази української дошкільної освіти (1990 – 2000).

До другої групи перспективних стратегічних тенденцій змісту передшкільної освіти в Україні на початку XXI ст. було віднесено такі: стандартизація змісту передшкільної освіти; його орієнтація на реалізацію принципу дитиноцентризму; всеохопленість дітей передшкільного віку обов'язковою передшкільною освітою у навчальних закладах різного типу; варіативність програм та методик передшкільної освіти; врахування у змісті програм національних і регіональних чинників; орієнтація на духовний розвиток особистості; модернізація змісту, форм, методів і новітніх технологій підготовки (перепідготовки) майбутніх педагогів дошкільної ланки освіти.

У дисертації визначено напрями та конструктивні ідеї актуалізації минулого досвіду, впровадження його в сучасну педагогічну теорію і практику дошкільної освіти та подальших трансформацій змісту передшкільної освіти.

Отже, загальна спрямованість подальшого розвитку змісту передшкільної освіти в сучасному освітньому просторі відповідає прогресивним напрямам реформування освіти, положенням Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.

## **ВИСНОВКИ**

У дисертації подано теоретичне узагальнення й нове вирішення проблеми трансформацій змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки з кінця XIX продовж XX століть. Розкрито методологічні підходи дослідження змісту передшкільної освіти; виявлено періоди становлення й етапи розвитку трансформацій змісту передшкільної освіти з 1898 по 2000 роки; визначено передумови та чинники періодизації змісту передшкільної освіти досліджуваного періоду.

1. Виявлено специфічні характеристики змісту передшкільної освіти: передшкільна освіта може здійснюватись у дошкільних закладах різного типу; у групах тривалого або короткочасного перебування дітей в дошкільних навчальних закладах, початкових школах, дитячих центрах чи інших освітніх закладах. Передшкільна освіта – це цілеспрямований, організований процес і результат розвитку, виховання й навчання дітей старшого дошкільного віку в різних соціальних установах; її метою є створення умов для вирівнювання стартових можливостей дітей із різних соціальних груп і прошарків населення для подальшого їхнього успішного навчання в школі, забезпечення наступ-

ності й перспективності між дошкільною і початковою ланками освіти в загальній неперервній системі освіти й виконує функцію соціального контролю за станом фізичного, психічного, інтелектуального, морально-етичного й емоційно-вольового розвитку дітей перед вступом їх до школи. Зміст передшкільної освіти розуміємо як педагогічно адаптовану систему реалізації вимог суспільства з підготовки дітей дошкільного віку до навчання у школі; це система знань, умінь і навичок та способів провідної діяльності мінімально достатніх та необхідних дітям 6 – 7 років для подальшого навчання у школі; їхнє позитивне емоційно-ціннісне ставлення до довкілля, що забезпечує різнобічний розвиток, психологічну готовність та сформованість у дітей ключових компетенцій відповідно до Базового компонента дошкільної освіти.

2. Методологічним концептом дослідження було обрано історіографічний, хронологічний, парадигмальний, цивілізаційний, наративний, системний, аксіологічний підходи.

З позицій системного підходу зміст передшкільної освіти подано як взаємодію мети (розвиток життєво необхідних особистісних функцій), змісту (оволодіння відповідними знаннями, вміннями, навичками й способами діяльності) й кінцевих результатів навчання (сформованість ключових компетентностей: знань, умінь і навичок). Взаємодія мети і змісту виступають нормативною частиною змісту передшкільної освіти, а методи, прийоми, засоби і умови навчання – його варіативною частиною.

Дошкільна і передшкільна освіта складають паралель одного ієрархічного рівня. Отже, зміст дошкільної і передшкільної ланок освіти ієрархічно підпорядкований системі більш високого порядку – змісту початкової шкільної освіти, що висуває перед ними певні цілі й завдання, й характеризує досліджуване явище – зміст передшкільної освіти – як цілеспрямоване та кероване. Горизонтальні зв'язки змісту передшкільної освіти відбивають залежність його від мети й кінцевих результатів освіти.

Вітчизняна дошкільна педагогіка й проблема змісту передшкільної освіти є взаємопов'язаними й взаємозумовленими: дошкільна педагогіка на всіх етапах свого розвитку відображала питання змісту передшкільної освіти, передбачала певні його аспекти, пропагувала його необхідність серед батьків дітей передшкільного віку та розкривала передумови їхнього успішного навчання у школі. Проте зміст передшкільної освіти, зумовлений вимогами часу, розвивався й набував нового наповнення, нового значення.

3. Становлення і розвиток вітчизняної дошкільної педагогіки та віддзеркалення в ній змісту передшкільної освіти є складним, суперечливим, тривалим і нерівномірним за динамікою протікання процесом, зумовленим політичним, економічним і соціальним розвитком країни. Було виявлено соціально-економічні, соціокультурні та соціально-педагогічні передумови становлення і розвитку змісту передшкільної освіти.

Соціально-економічними передумовами виступили: 1898 – 1940 рр. – економічна нестабільність

країни, зайнятість батьків на виробництві, бездоглядність дітей, активізація визвольного руху народних мас, демократичне піднесення трудящих, тоталітарний характер економіки, націоналізація підприємств, колективізація народного господарства, перехід економіки на соціалістичну власність, народно-патріотичний рух за розбудову нової держави, індустріалізація виробництва, швидкі темпи економічного розвитку держави); 1941 – 2000 рр. – повоєнна розруха і відбудова економіки; рух за соціалістичні змагання; стратегія розбудови комунізму в країні, випереджальний рух щодо виконання п'ятирічних планів; стратегічний курс на перебудову соціально-політичного, соціально-економічного й соціокультурного життя народу; економічна криза в державі; економічна розруха, закриття підприємств, що призвело до закриття дитячих садків.

Соціокультурні передумови: 1898 – 1940 рр. – впровадження в навчальний процес зарубіжних теорій виховання (Ф. Фребель, М. Монтессорі, теорія «вільного виховання»), активізація жіночого руху щодо участі у громадському вихованні дітей, відродження перших приватних дитячих садків – «паростків комунізму» (за словами В. Леніна), стратегічний курс країни на соціальне, колективне виховання (соціалізація дітей в «Будинках дитини»), боротьба з педологією, наступ на колективне виховання дітей, антирелігійне виховання дітей, заполітизованість дошкільного виховання, курси на культурну революцію та на політехнізацію освіти); 1941 – 2000 рр. – масове будівництво дитячих садків; активізація наукових досягнень у галузі дошкільної освіти; реформування змісту дошкільної і передшкільної освіти, виокремлення підготовчих до школи груп; розмаїття варіативних програм з дошкільної освіти.

Серед соціально-педагогічних передумов визначено: 1898 – 1940 рр. – створення Спілки народних дитячих садків, спрямованість навчання дітей дошкільного віку на підготовку їх до школи (зародження змісту перед-шкільної освіти), відкриття перших елементарних класів для підготовки дітей до школи, витoki вітчизняної педагогічної науки, створення Товариства народних дитячих садків, уведення дошкільного виховання в загальну систему освіти в Україні, розбудова змісту дошкільного виховання, залучення дітей дошкільного віку до праці на виробництві – трудове виховання дітей; 1941 – 2000 рр. – інтенсифікація освіти (ЗУНи Л. Занкова); інформатизація освіти; глобалізація освіти.

4. З'ясовано вплив на трансформації змісту передшкільної освіти таких чинників: соціально-політичних: 1898 – 1940 рр. – активізація народного соціально-педагогічного руху щодо захисту дітей дошкільного віку; «дошкільний всеобуч» – загальнодоступність, безоплатність, обов'язковість дошкільного виховання для всіх дітей радянської держави; світський характер освіти; курс на комуністичне виховання дітей; політехнізація освіти); 1941 – 2000 рр. – гуманізація світової політики держави, зміна традиційної моделі навчання на особистісно орієнтовану; і соціально-педагогічних чинників: 1898 – 1940 рр. – «програмотворчість» у системі дошкільної освіти; розвиток вітчизняної дошкільної галузі педагогічної науки (П. Блонський, С. Русова, М. Свентицька, А.

Симонович, Є. Тихєєва, Л. Шлегер); національний характер дошкільного виховання в Україні (Концепція С. Русової «Національний український дитячий садок»); уніфікація змісту дошкільної і передшкільної освіти; 1941 – 2000 рр. – оновлення змісту дошкільної і передшкільної освіти, неперервність освіти, наступність, спадкоємність і перспективність в освіті, психологічна готовність дітей до школи, стандартизація дошкільної освіти, реформування і модернізація змісту передшкільної освіти.

5. Доведено, що процес трансформацій змісту передшкільної освіти проходить відповідні періоди та етапи, які віддзеркалюють особливості його становлення упродовж досліджуваного періоду в розмаїтті поглядів, підходів щодо його побудови, а також відтворюють висвітлення в ньому обсягу знань, умінь і навичок, якими повинні були оволодіти діти на момент вступу до першого класу школи.

Було класифіковано періодизацію змісту передшкільної освіти: Перший період (1898 – 1916 рр.) – зародження і становлення громадської системи дошкільного виховання: *перший етап* (1898 р.), *другий етап* (1899 р.), *третій етап* (1900 – 1912 рр.), *четвертий етап* (1913 – 1916 рр.); другий період (1917 – 1940 рр.) – становлення Радянської системи суспільного дошкільного виховання і розробки змісту дошкільної і передшкільної освіти: *перший етап* (1917 – 1918 рр.), *другий етап* (1919 – 1923 рр.), *третій етап* (1924 – 1931 рр.), *четвертий етап* (1932 – 1940 рр.); третій період (1941 – 1944 рр.) – напружена воєнно-політична обстановка у країні; період господарської розрухи, окупації німецькими загарбниками території України; повна уніфікація усіх навчально-методичних і програмних матеріалів для всієї системи освіти СРСР: *перший етап* (1941 – 1942 рр.), *другий етап* (1943 – 1944 рр.); четвертий період (1945 – 1980 рр.) – оновлення змісту дошкільної і передшкільної освіти): *перший етап* (1945 рік), *другий етап* (1946 – 1947 рр.), *третій етап* (1948 – 1950 рр.), *четвертий етап* (1951 – 1959 рр.), *п'ятий етап* (1960 – 1963 рр.), *шостий етап* (1964 – 1970 рр.), *сьомий етап* (1971 – 1980 рр.); п'ятий період (1981 – 2000 рр.) – реформування і модернізація змісту передшкільної освіти. Визначений як нижня межа хронологічний відрізок часу 1990 – 2000 рр. є лише переходом до наступного періоду розвитку змісту передшкільної освіти, а не завершенням самого періоду формування змісту передшкільної освіти: *перший етап* (1981 – 1984 рр.), *другий етап* (1985 – 1989 рр.), *третій етап* (1990 – 1994 рр.), *четвертий етап* (1995 – 1996 рр.), *п'ятий етап* (1997 – 2000 рр.)

6. На основі історіографічного й хронологічного аналізу було схарактеризовано специфічні особливості становлення і розвитку змісту передшкільної освіти на кожному з визначених періодів. Характерною рисою змісту передшкільної освіти в 1898 р. виступила активізація соціально-педагогічного руху щодо захисту дітей дошкільного віку, їхнього розвитку, навчання і виховання. 1899 р. характеризується створенням Спілки народних дитячих садків; відкриттям перших народних і приватних дитячих садків; запозиченням зарубіжного досвіду роботи в дитячих садках.

У 1900 – 1912 рр. спостерігалась активізація відкриття дитячих садків як народних, так і приватних. 1913 – 1916 рр. відзначаються тим, що з'явилися перші вісники розробки змісту передшкільної освіти дітей 5 – 7 років; розробка програмно-методичного забезпечення дитячих садків з орієнтацією на наступність у роботі дитячого садка і школи, зв'язок світського виховання з релігійним.

На зламі XIX – XX ст. під радикальні зміни підпали майже всі аспекти діяльності освітніх закладів: структура, зміст освіти, форми й методи навчання, вони торкнулись і дошкільного виховання. Зміна економічного становища країни була першою передумовою зародження соціально-педагогічного руху щодо захисту дітей дошкільного віку, їхнього розвитку, виховання і навчання. Змінювалося ставлення до сім'ї і виховання дітей, наприкінці XIX ст. активізувалася громадська й наукова думка щодо розв'язання проблем суспільного дошкільного виховання в усіх країнах, зокрема й Україні. За умов демократичного піднесення розгорталася діяльність різних товариств, комітетів, комісій з питань народної освіти. Представники педагогічних товариств та приватні особи були ініціаторами відкриття дитячих садків, пропагували використовувати для роботи з дітьми зарубіжний досвід, наголошували на необхідність включити дитячі садки в загальну систему фінансування освіти.

7. З'ясовано, що в ході другого періоду (1917 – 1940 рр.) відбувалось становлення Радянської системи суспільного дошкільного виховання і розробки змісту дошкільної і передшкільної освіти. У 1917 – 1919 рр. робота дитячих садків відзначалася творчими пошуками практичних працівників щодо мети, змісту й методів виховної роботи: працівники дитячих садків успішно використовували дворічний досвід роботи Російської Федерації з дошкільного виховання. Стрижнем становлення змісту дошкільного виховання став стратегічний курс на безперервне соціальне колективне виховання дітей в різновіковому (від народження до 15 років) закладі «Будинку дитини» (20-ті роки XX ст.). Створювались програми для дошкільних установ. 30-ті роки XX ст. знаменувались завершенистю формування радянської системи народної освіти; подальшою боротьбою і остаточним усуненням буржуазних помилок у теорії дошкільної педагогіки, конкретизацією змісту та методів роботи.

8. Аналіз архівних матеріалів засвідчив, що третій період (1941–1944 рр.) вирізнявся напруженою воєнно-політичною обстановкою у країні; відбувалася повна уніфікація всіх навчально-методичних і програмних матеріалів для всієї системи освіти СРСР; активізувалася посилена боротьба з дитячою бездоглядністю та піклуванням про здоров'я, загартування дітей; зросла увага щодо якості виховної роботи з дітьми дошкільного віку як в евакуйованих районах, так і на окупованій території України. З'ясовано, що 1943 – 1944 рр. характеризувались відбудовою й будівництвом швидкими темпами дитячих садків; відкриттям нових типів дитячих садків (санаторних, цілодобових груп, дитячих будинків, інтернатів): було введено навчання дітей у школі з 7 років.



9. Доведено, що впродовж четвертого періоду (1945–1980 рр.) – відбувалось оновлення змісту дошкільної і передшкільної освіти, уніфікація змісту, форм і методів передшкільної освіти в СРСР шляхом видання типових (обов'язкових для всіх союзних республік) програмно-методичних матеріалів і єдиного «Статуту» для дитячих садків, поступове ускладнення змісту передшкільної освіти з багаторазовим його повторенням у межах вікових груп та орієнтацією на збагачення знань дітей у зв'язку з підготовкою їх до школи; предметно-центричний підхід до розбудови змісту передшкільної освіти за відповідними розділами програми і введення обов'язкових для всіх дітей організованих (предметних) занять в усіх вікових групах. Було введено в науковий обіг нову науково-педагогічну термінологію: «підготовка дітей до школи», «ясла-дитячий садок», «наступність між дитячим садком і першим класом школи», «переддошкільний вік», «обов'язкові фронтальні заняття». Швидкоплинні трансформаційні зміни в програмних документах активізували науково-дослідну роботу науковців відділу дошкільної педагогіки УНДПУ. Розпочинався новий виток періоду трансформації змісту як дошкільної, так і передшкільної освіти. У 60-ті роки відбувалось усвідомлення проблеми наступності в роботі дитячих садків і початкової школи і розробка змісту передшкільної освіти на засадах авторитарно-дисциплінарної моделі навчання (на зразок шкільної). Проголошений програмою 1964 року курс на підготовку дітей до школи вимагав розробки методичного супроводу процесу навчання дітей грамоти і письма.

10. Визначено, що п'ятий період (1981 – 2000 рр.) характеризувався реформуванням і модернізацією змісту передшкільної освіти в Україні. Реалізація функціонального підходу в розвитку змісту передшкільної освіти призвела до виокремлення підготовчих до школи груп, відкриття підготовчих класів та створення передумов щодо переходу дітей на навчання з 6 років, уведення в науковий обіг понять «підготовчі класи», «готовність до шкільного навчання».

11. За результатами дослідження було визначено головні тенденції трансформацій змісту передшкільної освіти: а) тенденції становлення і розвитку змісту передшкільної освіти в кінці XIX та у XX століттях; б) тенденції, які окреслюють перспективу подальшого розвитку й трансформацій змісту передшкільної освіти в сучасному освітньому просторі. Окреслено актуальні напрями впровадження минулого історичного досвіду щодо становлення і розвитку змісту передшкільної освіти.

12. Вивчення архівних матеріалів, психолого-педагогічної літератури, державних законодавчих документів, програм не тільки дозволив збагатити пізнавальний арсенал педагогічної науки, а й дало можливість використовувати цю історичну спадщину в умовах сучасного дошкільного закладу, побудові змісту передшкільної освіти в сучасних умовах розвитку освіти, збагачуючи педагогічну науку і педагогічну практику.

Виконане дослідження не претендує на вичерпне висвітлення всіх аспектів проблеми змісту передшкільної освіти в історичному вимірі, а відкриває перспективне поле для подальших

наукових пошуків у цій царині, а саме стандартизація і програмотворення змісту дошкільної, передшкільної і початкової ланок освіти, наступності в реалізації компетентнісної парадигми в означених ланках освіти та розробки й наукового обґрунтування якості засвоєння змісту дошкільної і передшкільної освіти.

## **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА**

### **Монографії:**

1. Степанова Т.М. Трансформації змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець XIX – XX ст.): монографія / Т.М. Степанова. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 467 с.
2. Степанова Т.М. Еволюція змісту дошкільної освіти у другій половині XX століття: монографія / Т.М. Степанова. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 184 с.
3. Степанова Т.М. Підготовка студентів до навчання дітей дошкільного віку іноземної мови: монографія / Т.М. Степанова, І.В.Шевченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 192 с.

### **Навчально-методичні посібники, програми:**

4. Степанова Т.М. Методика навчання раннього читання за Овідом Декролі: методичні рекомендації / Т.М. Степанова, Л. М. Тернова. – Миколаїв, 1997. – 36 с.
5. Степанова Т.М. Диференційоване навчання дітей дошкільного віку математики (різномірні програми) / Т.М. Степанова. – Миколаїв, 1997.– 28 с.

### **Статті у фахових виданнях:**

6. Степанова Т.М. Найближче, найдорожче: тематичне планування навчально-виховного процесу за змістовою лінією «Сім'я. Родина» / Т.М. Степанова // Палітра педагога. – № 3. – К., 2000. – С. 3 – 9.
7. Степанова Т.М. Змістовий аспект дошкільного виховання у програмах 1928-1932 років / Т.М. Степанова // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: зб. наук. пр. – Вип. 3 – 4. – Одеса, 2007. – С. 49 – 57.
8. Степанова Т.М. Про освітню діяльність дитячих садків в Україні в період з 1919 по 1921 рік / Т.М. Степанова // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. пр. – Вип. 3-4. – Одеса, 2007. – С. 58-67.
9. Степанова Т.М. Наступність змісту навчання дітей різних вікових груп у програмі з громадсько-політичного виховання дошкільника 1934 року видання / Т.М. Степанова // Науково-методичний збірник (Спецвипуск). – Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2007. – С. 141-147.
10. Степанова Т.М. Витоки навчання дітей дошкільного віку в закладах соціального виховання (початок 20-х років XX століття) / Т.М. Степанова // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова.

– Серія 5. – Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. пр. – Вип. 8. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 12-16.

11. Степанова Т.М. Розвиток змісту дошкільної освіти в Україні у період з 1932 по 1934 роки / Т.М. Степанова // Наука і освіта. ПНЦ АПН України, 2007. – Одеса: – № 1 – 2. – С. 78-82.

12. Степанова Т.М. Зміст навчально-виховної роботи дошкільних закладів України в період із 1953 року по 1972 рік / Т.М. Степанова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип.14. – С. 235-239.

13. Степанова Т.М. Розвиток змісту математичних знань у різні періоди історії дошкільної педагогіки на початку ХХ століття / Т.М. Степанова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. – Умань: СПД Жовтий, 2008. – Випуск 24. – С. 177-184.

14. Степанова Т.М. Проблема передшкільної освіти в історії дошкільної педагогіки періоду 20-х – 30-х років ХХ століття / Т.М. Степанова // Науковий вісник Миколаївського державного університету (Спецвипуск). – Миколаїв: МДУ, 2008. – Т. I. – С. 206-213.

15. Степанова Т.М. Підготовка вихователів дитячих садків до роботи за програмами 1932 року видання / Т.М. Степанова // Науковий вісник Миколаївського державного університету (Спецвипуск). – Миколаїв: МДУ, 2008. – Т. II. – С. 240-251.

16. Степанова Т.М. Моральне виховання в освітньо-виховній діяльності українських суспільних дитячих садків кінця ХІХ-го – початку ХХ-го століття / Т.М. Степанова // Зб. статей «Проблеми сучасної педагогічної освіти». – Сер.: Педагогіка і психологія. – Ялта, 2008. – Вип. 17. – С. 225-232.

17. Степанова Т.М. Дослідження трансформації змісту передшкільної освіти (системний підхід) / Т.М. Степанова // Зб. статей «Проблеми сучасної педагогічної освіти». – Сер.: Педагогіка і психологія. – Ялта, 2008. – Вип. 20, Ч. 3. – С. 239-246.

18. Степанова Т.М. Передумови розвитку вітчизняної теорії змісту дошкільного виховання (1917 – 1930 рр.) / Т.М. Степанова // Зб. статей «Проблеми сучасної педагогічної освіти». – Сер.: Педагогіка і психологія. – Ялта, 2008. – Вип. 19. – С. 199-207.

19. Степанова Т.М. Системний підхід до змісту передшкільної освіти / Т.М. Степанова // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – Вип. 433: Педагогіка та психологія. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 147-156.

20. Степанова Т.М. Сутність феномена «передшкільна освіта» в сучасній дошкільній педагогіці / Т.М. Степанова // Вісник Черкаського університету. – Серія «Педагогічні науки». – Вип. 142. – Черкаси, 2009. – С. 124-129.

21. Степанова Т.М. Сутність поняття «зміст освіти» в теорії дошкільної педагогіки / Т.М. Степанова // Зб. наук. пр. Педагогічні науки. – Вип. 51. – Херсон, 2009. – С. 104-110.

22. Степанова Т.М. С. Русова як засновник теорії змісту передшкільної освіти / Т.М.

Степанова // Педагогічний пошук: Науково-методичний вісник Волинського інституту ППО. – № 4 (64). – Луцьк, 2009. – С. 68-71.

23. Степанова Т.М. Витоки наукової теорії обґрунтування змісту передшкільної освіти / Т.М. Степанова // Науковий вісник Миколаївського державного університету: зб. наук. пр. – Вип. 25: Педагогічні науки. – Том 1. – Миколаїв, 2009. – С. 139-150.

24. Степанова Т.М. Аксиологічний підхід до розкриття феномена «освіта» / Т.М. Степанова // Вісник Інституту розвитку дитини. – Вип. 5. – Серія: Філософія, педагогіка, психологія: зб. наук. праць. – Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 35-41.

25. Степанова Т.М. Початок уніфікації змісту передшкільної освіти в Україні (40 – 50 рр. ХХ століття) / Т.М. Степанова // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. праць. – № 3. – Ч. 2. – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2009. – С. 135-142.

26. Степанова Т.М. Проблема навчання в освітньо-виховній роботі дошкільних закладів у 50-і рр. ХХ століття / Т.М. Степанова // Вісник Черкаського університету. – Серія «Педагогічні науки». – Вип. 166. – Черкаси, 2009. – С. 171-175.

27. Степанова Т.М. Програми дошкільного виховання як передумова оптимізації змісту передшкільної освіти (1905 – 1917 рр.) / Т.М. Степанова // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 27.– Ізмаїл, 2009. – С. 74-80.

28. Степанова Т.М. Проблема наступності в підготовці дітей до навчання у школі (кінець 40-х – 50-і роки ХХ століття) / Т.М. Степанова // Науково-педагогічний журнал «Обрії». – № 2 (31). – Івано-Франківськ: ЮІППО, 2010. – С. 77-80.

29. Степанова Т.М. Вплив тенденцій суспільного життя на розвиток інновацій у змісті передшкільної освіти / Т.М. Степанова // Вісник Черкаського університету. – Серія «Педагогічні науки». – Вип. 183. – Черкаси, 2010. – С. 57 – 62.

30. Степанова Т.М. Диференційований підхід до навчання дітей в різновікових групах сільського дошкільного закладу / Т.М. Степанова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 22 (209). – Листопад. – Луганськ, 2010. – С. 329 – 338.

31. Степанова Т.М. Філософський компонент змісту передшкільної освіти / Т.М. Степанова // Зб. наук. пр. – № 1 (Педагогічні науки). – Бердянськ, 2010. – С. 6-11.

32. Степанова Т.М. Фізіолого-психологічні основи змісту передшкільної освіти / Т.М. Степанова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – № 1 (13) / Ред. колегія: Огнев'юк О.В., Бех І.Д., Хоружа Л.Л. – К.: Київський ун-т ім. Б.Грінченка, 2010. – № 1 (13). – С. 89-94.

#### **Наукові статті в інших виданнях:**

33. Степанова Т.М. Підготовка дітей до навчання у школі в системі особистісно-орієнтованого

підходу / Т.М. Степанова // Вересень. – № 3 – 4. – Миколаїв, 2003. – С. 67 – 70.

34. Степанова Т.М. Основні періоди трансформації змісту вітчизняної передшкільної освіти (20 – 30 рр. ХХ ст.) та їх особливості / Наукова школа академіка Алли Богуш: монографія / Упор. і загальна ред. А.М. Богуш. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – С. 86 – 93.

35. Степанова Т.М. Індивідуалізація та диференціація в навчанні дітей дошкільного віку / Т.М. Степанова // Наука і освіта (Спецвипуск). – Одеса: ПНЦ АПН України, 1997. – Квітень. – С. 44 - 46.

36. Степанова Т.М. Проблема обучения на этапе дошкольного детства / Т.М. Степанова // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: Зб. наук. пр. – Одеса, 1999. – Вип. 4 – 5. – С. 68-71.

37. Степанова Т.М. Інтеграційний процес в наступності між дитячим садком та першим класом школи / Т.М. Степанова // Наукові записки кафедри педагогіки. – Миколаїв: МДПУ, 1999. – Вип. II. – С. 111-114.

38. Степанова Т.М. Шляхи навчання дошкільників математики засобами індивідуалізації / Т.М. Степанова // Наукові записки кафедри педагогіки . – Миколаїв: МДПУ, 1999. – Вип. II. – С. 91 – 99.

39. Степанова Т.М. Місце і роль гри в навчанні дітей елементам математики / Т.М. Степанова // Зб. наук. праць «Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі». – Рівне: Волинські обереги, 2002. – Вип. 3. – С. 124-125.

#### **Матеріали конференцій:**

40. Степанова Т.М. Духовне виховання дітей дошкільного віку: матеріали наук. праць III Між-нар. наук. конф. [«Розвиток громадянського суспільства: духовність і право»], (25-26 вересня 2010) – Львів, 2010. – С. 391 – 399.

41. Степанова Т.М. Игра как средство повышения познавательной активности детей дошкольного возраста при обучении их математике: материалы междунар. научно-практ. конф. [«Тенденции к совершенствованию педагогического процесса в дошкольных учреждениях и начальной школе (в свете теории непрерывного образования)»], (26-28 октября 1994) – Тирасполь: РИО ПГКУ, 1995. – С. 34-35.

42. Степанова Т.М. Сюжетно-дидактические игры с математическим содержанием как одно из средств экологического воспитания детей: материалы міжнар. наук. конф. [«Виховання екологічної культури»], (2-4 лютого 1995) – Одеса, 1995. – С. 59-60.

43. Степанова Т.М., Маркина М.Г. Индивидуализация обучения математике как средство развития личности ребенка-дошкольника: материалы і методичні рекомендації всеукр. науково-практ. конф. [«Гуманітарна освіта і проблеми виховання молоді»], (14-15 березня 1995) – Херсон, 1995. – С. 111-112.

44. Степанова Т.М. Підготовка майбутніх вихователів до професійно-педагогічного

самовдосконалення: матеріали науково-метод. конф. [«Проблеми дидактики вищої школи»], (28 лютого 1996) – Миколаїв: МДПІ, 1996. – С. 22 – 23.

45. Степанова Т.М. Використання педагогічної спадщини С. Русової в сучасному дитячому садку: матеріали всеукр. науково-практ. конф. [«Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка»], – Івано-Франківськ, 1996. – С. 146-147.

46. Степанова Т.М. Індивідуалізація навчання як засіб підвищення знань дошкільників: матеріали міжвуз. науково-практ. конф. [«Українське дошкілля: проблеми, пошуки, творчі знахідки»], (25-26 квітня 1996) – Умань, 1996. – С. 77-78.

47. Степанова Т.М. Індивідуалізація навчання дошкільників основам математики: матеріали міжнар. науково-практ. конф. [«Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми»], (28-31 жовтня 1996) – у 6-ти книгах. – Чернівці: Митець, 1996. – Кн. 3. – С. 52-55.

48. Степанова Т.М. В.О. Сухомлинський про індивідуальний підхід у навчанні: матеріали Третіх всеукр. педагогічних читань [«Василь Сухомлинський і сучасність»].– В 2 ч. – Київ, Черкаси, Умань, 1996. – Вип.3. – Ч.ІІ. – С. 39-40.

49. Степанова Т.М. Математическое образование дошкольников способами дифференциации: материалы международного конгресса «ИнтерЭНИО-97» [«Научные основы энергоинформационных взаимодействий в природе и обществе»], (27 вересня – 1 жовтня 1997)– Крым, 1997. – С. 92-94.

50. Степанова Т.М. Через гру до читання: матеріали всеукр. науково-практ. конф. [«Освітні технології у школі та вузі»], (14-16 квітня 1999) – Миколаїв: Видавничий відділ МФ НаУКМА, 1999. – С. 43-45.

51. Степанова Т.М. Оптимізація навчання елементарної математики в дошкільних навчальних закладах освіти / Т.М. Степанова // Славянський педагогічний Собор: Тезиси докладов I Міжнародного конгресса. – Тирасполь, 26-29 июня 2002. – С. 479-481.

52. Степанова Т.М. Семья – первооснова духовного развития общества: материалы междунар. научно-практ. конф., посвященной 150-летию со дня рождения И. Гаспринского [«Педагогика добра в контексте этнокультурного социума»], (май 2001 г.). – Симферополь: Крымучпедгиз, 2002. – С. 105-106.

53. Степанова Т.М. Гуманізація навчання дошкільників в умовах школи-інтернату: матеріали всеукр. науково-практ. конф. [«Виховні системи загальноосвітніх шкіл-інтернатів: нові підходи і технології»], (11-12 вересня 2001). – Миколаїв: МДУ, 2002. – С. 146-147.

54. Степанова Т.М. Проблема навчальної діяльності в педагогіці: матеріали всеукр. науково-практ. конф. [«Оновлення змісту та форми дошкільної і початкової освіти України»], (21 листопада 2003) – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 260-261.

55. Степанова Т.М. Подготовка детей к обучению в школе: материалы круглого стола научно-теоретического журнала «Педагогика» [«Поликультурное образование и национальная школа»], (г.

Белогорск, 18 – 19 ноября 2004 г.). – Симферополь, 2004. – С. 27-29.

56. Степанова Т.М. Математична готовність дітей до навчання у школі: матеріали всеукр. науково-практ. читань студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К. Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського, (18 – 19 травня 2004). – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2004. – С. 14-18.

57. Степанова Т.М. Погляди К. Д. Ушинського на навчання як розумовий розвиток дитини: матеріали всеукр. науково-практ. читань студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К.Д. Ушинського, (17-18 травня 2005). – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2005. – С. 29-30.

58. Степанова Т.М. Становлення дошкільної освіти в Україні в кінці XIX – початку XX століття: матеріали IV всеукраїнських науково-практичних читань студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К. Д. Ушинського, (16-17 травня 2006). – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2006. – С. 84 – 85.

59. Степанова Т.М. Вплив праці на розумовий розвиток дошкільника: матеріали V всеукр. науково-практ. читань студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К. Д. Ушинського (15-16 травня 2007 р.). – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2007. – С. 188 – 191.

60. Степанова Т.М. Науковий підхід В. О.Сухомлинського в підготовці дітей до навчання у школі: матеріали всеукр. науково-практ. конф. [«В.О.Сухомлинський і сучасність: до 90-річчя з дня народження В.О. Сухомлинського»], (14 – 16 вересня 2008 р.). – Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2008. – Вип. 8 – 9. – С. 3 – 7.

61. Степанова Т.М. Індивідуалізація навчання в сучасній системі дошкільної освіти: матеріали методологічного семінару АПН України [«Диференціація навчання на різних ступенях загальної середньої освіти: теорія, практика, перспективи»], (20 листопада 2008). – К.: Педагогічна думка, 2009. – С. 66 – 68.

62. Степанова Т.М. Систематизація знань як засіб розумового розвитку дошкільників у науковій спадщині М. Поддякова: матеріали V Міжнародних педагогічних читань [«Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу в умовах глобалізації»], (2 квітня 2009 року). – Херсон, 2009. – С. 157 – 160.

63. Степанова Т.М. Ознайомлення майбутніх вихователів зі змістом сучасної дошкільної освіти: тези X Всеукр. науково-практ. конф. [«Розвиток педагогічної освіти в контексті цивілізаційних змін»], (11 – 12 травня 2010 року). – Миколаїв: Іліон, 2010. – С. 58 – 60.

## АНОТАЦІЯ

**Степанова Т.М. Трансформації змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки : методологія, теорія, практика (кінець XIX – XX століття) – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальностей 13.00.01

– загальна педагогіка та історія педагогіки і 13.00.08 – дошкільна педагогіка. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». – Одеса, 2011.

У роботі обґрунтовано методологічні засади дослідження змісту перед-шкільної освіти періоду кінця XIX упродовж XX століття. Розкрито сутність феноменів «передшкільна освіта» та «зміст передшкільної освіти». Обґрунтовано в контексті суспільних і педагогічних детермінант періодизацію розвитку змісту передшкільної освіти у вітчизняній дошкільній педагогіці з 1898 по 2000 рр. Висвітлено зміст, специфіку його розвитку в різні періоди дослідження.

Визначено дві групи тенденцій: а) тенденції становлення і розвитку змісту передшкільної освіти в кінці XIX та у XX століттях; б) тенденції, які окреслюють перспективу подальшого розвитку й трансформацій змісту передшкільної освіти в сучасному освітньому просторі. Узагальнено вітчизняний досвід, що дало змогу визначити напрями використання змісту передшкільної освіти для подальших наукових пошуків у цій царині.

**Ключові слова:** дошкільна педагогіка, дошкільна освіта, передшкільна освіта, зміст передшкільної освіти, трансформації змісту передшкільної освіти, тенденції, стандартизація змісту освіти, методологія, періоди, етапи.

## АННОТАЦІЯ

**Степанова Т. М. Трансформації содержания дошкольного образования в истории развития отечественной дошкольной педагогики: методология, теория, практика (конец XIX – XX ст.).** – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики и специальности 13.00.08 – дошкольная педагогика. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского», Одесса, 2011.

В диссертации раскрыты методологические подходы к анализу исследования содержания дошкольного образования периода конца XIX на протяжении XX столетия: историографический, хронологический, парадигмальный, цивилизационный, нарративный, системный, аксиологический. Дана характеристика феномена «предшкольное образование» на основе закономерностей развития отечественной дошкольной педагогики и образования в целом.

Предшкольное образование – это целенаправленный, организованный процесс и результат развития, воспитания и обучения детей старшего дошкольного возраста в различных социальных учреждениях; его целью является создание условий для выравнивания стартовых возможностей детей из различных социальных групп и слоев населения для их дальнейшего успешного обучения в школе, что предусматривает существование разноуровневых программ обучения. Оно является



составляющей непрерывного образования, промежуточным звеном между семейным воспитанием, дошкольным и начальным звеном образования в общей непрерывной системе образования и выполняет функцию социального контроля за состоянием физического, психического, интеллектуального, нравственно-этического и эмоционально-волевого развития детей перед вступлением их в школу. Его главным заданием является обеспечение преемственности и перспективности в подготовке детей к обучению в школе, с опорой на приобретенный детьми опыт взаимодействия с окружающим, усвоенные традиции и обычаи их семейной жизни, приобретенные знания, умения и навыки в дошкольных учреждениях. Содержательный и процессуальный компоненты дошкольного образования ориентируются на содержательное обеспечение как дошкольного, так и начального школьного звена образования.

Периодизация развития дошкольного образования и развитие проблемы отечественной дошкольной педагогики с конца XIX на протяжении XX столетия обусловлена общественно-политическими, экономическими и социальными факторами: I период (1898-1916 гг.): *первый этап* (1898 г.), *второй этап* (1899 г.), *третий этап* (1900-1912 гг.), *четвертый этап* (1913-1916 гг.) - зарождение и становление общественной системы дошкольного воспитания; II период (1917 –1940 гг.): *первый этап* (1917 – 1918 гг.), *второй этап* (1919-1923 гг.), *третий этап* (1924 – 1931 гг.), *четвертый этап* (1932-1940 гг.) – становление Советской системы общественного дошкольного воспитания и разработки содержания дошкольного и дошкольного образования; III период (1941–1944 гг.): *первый этап* (1941 – 1942 гг.), *второй этап* (1943 – 1944 гг.) – напряженная военно-политическая обстановка в стране; полная унификация всех учебно-методических и программных материалов для всей системы образования СССР; IV период (1945–1980 гг.): *первый этап* (1945 год), *второй этап* (1946 – 1947 гг.), *третий этап* (1948 – 1950 гг.), *четвертый этап* (1951 – 1959 гг.), *пятый этап* (1960 – 1963 гг.), *шестой этап* (1964 – 1970 гг.), *седьмой этап* (1971 – 1980 гг.) – обновление содержания дошкольного и дошкольного образования; V период (1981 – 2000 гг.): *первый этап* (1981 – 1984 гг.), *второй этап* (1985 – 1989 гг.), *третий этап* (1990 – 1994 гг.), *четвертый этап* (1995 – 1996 гг.), *пятый этап* (1997 – 2000 гг.) – реформирование и модернизация содержания дошкольного образования.

На рубеже XIX – XX ст. под радикальные изменения попали почти все аспекты деятельности образовательных учреждений: структура, содержание образования, формы и методы обучения, они коснулись и дошкольного воспитания. Смена экономического положения страны была первой предпосылкой зарождения социально-педагогического движения по защите детей дошкольного возраста, их развития, воспитания и обучения. Изменялось отношение к семье и воспитанию детей. В этой связи в конце XIX столетия изменился общественный и научный взгляд на решение проблемы общественного дошкольного воспитания во всех странах, в том числе и в Украине: был взят курс на непрерывное социальное коллективное воспитание детей в разновозрастном (от

рождения до 15 лет) учреждении «Доме ребенка» (20-е годы XX ст.). Создавались программы для дошкольных учреждений. В 30-е годы XX ст. было завершено формирование советской системы народного образования; были ликвидированы буржуазные ошибки в теории дошкольной педагогики, конкретизировалось содержание и методы работы. 50-е годы XX ст. характеризуются принятием программно-методических документов, посвященных организации дошкольного воспитания в объединенных детских учреждениях «ясли-детский сад» от 2-х месяцев до перехода детей в школу (в городской и сельской местности). Обязательными в учебно-воспитательной работе были занятия, на которых формировали умения детей учиться, способность к организованной умственной деятельности, интерес к обучению, развивали у детей творческие способности. 1990 – 2000 годы в Украине – период реформирования и модернизации содержания предшкольного образования.

**Ключевые слова:** дошкольная педагогика, дошкольное образование, предшкольное образование, содержание предшкольного образования, трансформации содержания предшкольного образования, тенденции, стандартизация содержания образования, методология, периоды, этапы.

#### ANNOTATION

**Stepanova T. M. Transformation of Content of Preschool Education in the History of the National Preschool Pedagogics: Methodology, Theory and Practice (end of XIX - XX centuries)** – Manuscript.

Thesis for the Degree of Doctor of Pedagogical Science in specialities 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics and 13.00.08 – Preschool Pedagogics. – State institution «Southern National K.D. Ushynsky Pedagogical University». – Odessa, 2011.

The work states a methodological basis of research of the preschool education content since the end of the XIXth and throughout the XXth century. The essence of the phenomena “preschool education” and “content of preschool education” is also revealed. In the context of social and pedagogical determinants it is grounded the periodization of preschool education content development in national preschool pedagogics from 1898 till 2000. The thesis covers the content and the specific character of its development in different time periods investigated in the research.

The two following groups of tendencies are determined: a) tendencies in the formation and development of preschool education at the end of XIXth and in XXth centuries; b) tendencies, outlining the perspective of further development and transformation of the preschool education content in modern educational space. The research summarizes the national experience and therefore enables determination of areas of using the preschool education content for further scientific studies in this field.

**Key words:** preschool pedagogics, preschool education, content of preschool education, transformation of the content of preschool education, tendencies, standardization of content of education, methodology, periods, stages.

